

LUCIE B. PETRUSOVÁ – ALEXANDR PUTÍK: FASE PRAŽSKÝCH ŽIDOVSKÝCH RODIN Z LET 1748–1749 (1751). EDICE PRAMENE K NÁVRATU Z TEREZIÁNSKÉHO VYPOVĚZENÍ

Edice dokumentů obecně a v posledních desetiletích zvláště edice pramenů statistické povahy vzniklých v 17. a 18. století jsou badatelskou veřejností přijímány vždy s velkým očekáváním. Odborníci se obvykle těší na snadnější využití množství často obtížně čitelných údajů a genealogové doufají v nalezení nových dat pro svá rodopisná studia. Oběma kategoriím uživatelů vychází vstříc i zpřístupnění fasí (příznání) pražských Židů z let 1748–1749 (1751), tj. z doby, kdy bylo odvoláno císařské rozhodnutí o jejich vypovězení ze země.

V první části úvodní studie, nazvané „Vyhnání a návrat pražských Židů“ (s. 7–10), její autor, Alexandr Putík, nejprve věčně a s odkazy na příslušné prameny a literaturu přibližuje čtenářům okolnosti, které vedly k vydání dekretu císařovny Marie Terezie (z 16. prosince 1744), podle kterého museli pražští Židé do 31. ledna 1745 opustit město a do poloviny téhož roku spolu s Židy usazenými na venkově i zemi. Podle tehdejších odhadů se vyhnání mělo týkat 10 000 až 14 000 osob. Autor popisuje rovněž průběh jejich odchodu a především podmínky, za kterých většina pražských židovských rodin přebývala na panstvích v okolí Prahy v očekávání, že vyhnání bude zmírněno nebo dokonce odvoláno. Stalo se tak až o tři roky později, kdy na základě působení nejvyšších úředníků, kteří poukazovali na hospodářské ztráty i neochotu sousedních zemí takové množství vyhnanců přijmout, dala panovnice 23. srpna 1748 souhlas k návratu Židů mimo jiné pod podmínkou výrazného zvýšení daní. Královská deputace v Praze se na příchod židovských rodin připravovala již od jara roku 1748, kdy ve spolupráci s předními reprezentanty židovské obce provedla výběr prvních rodin, kterým bude uděleno povolení vrátit se zpět do téměř zničeného Židovského města. Jednou z podmínek návratu byl i příkaz vypracovat příznání (fasi), ve kterém hlava rodiny musela do předtištěného formuláře uvést mimo jiné všechny příslušníky domácnosti včetně sloužících. Hlavním důvodem tohoto nařízení byla snaha rozlišit pražské a venkovské Židy a tím, že za pobyt pouze ve městě hlášených osob ručila

svým podpisem a pečetí právě hlava rodiny, zamezit příchodu přistěhovačů. Závěr první části úvodní studie věnuje autor procesu obnovy Židovského města v letech a jeho správě v letech 1748 a 1749.

Druhá část Úvodní studie nese název „Forma a obsah pražských židovských fasí z doby návratu“ (s. 10–14). Příznání podávaly dospělé osoby, které měly pražský inkolát a byly schopné plnit daňové povinnosti. Pro lepší orientaci při práci s pramenem přibližuje A. Putík čtenáři strukturu formuláře prohlášení přednosti domácnosti (zpravidla muže, případně vdovy po předchozím „hospodáři“), které každý musel vlastnoručně (nebo zastoupen jinou osobou) podepsat a stvrdit pečetí. Podrobně se věnuje výkladu označení a obsahu jednotlivých rubrik formuláře, aby badatelům ukázal, jaké genealogické informace přinášejí a jak je správně využít. Vedle příjmení a rodného jména hlavy rodiny a způsobu obživy budou uživatele edice nepochybně zajímat rodní příslušníci (manželky, synové a dcery, rodiče) a ostatní členové domácnosti uvádění v kolonce „služebníci“. Rozboru posledně zmiňované rubriky/tabulky autor právem věnuje největší pozornost, aby čtenáři vysvětlil rozdílné sociální postavení zde uváděných osob, charakterizoval „profesní“ skupiny, do kterých byly zařazeny, a upozornil na skutečnost, že jsou tu, v rozporu s původním záměrem, uváděni pražští i venkovští Židé. O další části formuláře by bylo možné pouze stručně konstatovat, že byla vyhrazena údajům o budoucím bydlišti rodiny, které byl návrat povolen. A. Putík však podrobněji popisuje rozdělení Židovského města do 10 čtvrtí a uvádí jejich označení v české i německé verzi podle seznamu ze září 1748. V poznámkách pak jednotlivé čtvrti lokalizuje podle současné topografie města, i když přiznává, že jednotlivé domy z fasí identifikovat a následně lokalizovat nelze. Text pak uzavírá vysvětlením výpovědní hodnoty a jednotlivých forem podpisu, který byl ke každému příznání připojen.

Vlastní edici fasí z hlavní fáze reemigrace do Židovského města z let 1748–1749 (1429 příznání, s. 20–238) a dodatečných příznání z let 1750 a 1751 (v počtu 42, s. 238–245) předchází ediční poznámka z pera Lucie B. Petrusové (s. 15–17). Formuláře fasí, které jsou součástí archivního fondu Židovská náboženská obec Praha (uložen v Archivu Židovského muzea v Praze), tematicky i časově náleží do souboru označeného jako Soupisy pražských Židů. Původně samostatné formuláře byly dodatečně svázány a dnes tvoří celkem 22 svazky, z nichž bylo do edice zahrnuto sedm kompletních a část osmého svazku. Autorka podrobila formální i obsahovou stránku formulářů důkladnému rozboru a s odkazy na konkrétní fáze upozorňuje na odlišnosti v písmu, jazyce i formě a obsahu jednotlivých zápisů. Ve snaze navázat na edice soupisů židovských rodin vydané v Národním archivu se proto snaží dodržovat stejné ediční zásady s ohledem na zachování autentičnosti pramene. Edice neobsahuje kompletní textový přepis každého formuláře, jehož podobu najde

čtenář v obrazové příloze na konci svazku. Při tak velkém počtu písemností s opakujícím se předtištěným textem by to ani nebylo účelné. Autorka pro zjednodušení zpracovala tabulku, v níž pro každé příznání (tj. pro každou rodinu) je určen jeden řádek a pro jednotlivé rubriky formuláře jeden sloupec. V záhlaví sloupců je přepsán předtištěný text určující obsah rubriky, údaje vpisované rukou pak editorka vložila u každé rodiny do příslušných sloupců v rámci jednoho řádku. Při přepisu textů postupovala v souladu s pravidly přijatými v již publikovaných edicích. Osobní jména a místní názvy byly důsledně transliterovány, označení živností, profesí a další údaje byly transkribovány. Badatelé jistě ocení, že střídáním různých tónů šedi při grafické úpravě vlastní edice se podařilo opticky oddělit jednotlivé řádky a také usnadnit orientaci v textu vepsaném do rubrik.

Součástí edice je také obsáhlý osobní rejstřík (s. 247–331) a rejstřík míst (s. 333–334), který obsahuje názvy všech lokalit, které se v textu objevují. Osobní rejstřík pak zahrnuje v abecedním pořadí všechna jména zapsaná v jednotlivých příznáních, to znamená jméno hlavy rodiny, manželky, dětí svobodných i ženatých/provdaných a také jména služebnictva i majitelů domů, kteří byli ve formulářích rovněž uváděni. Nechybí ani seznam použitých pramenů a literatury, doplněný o odkazy na již publikované edice podobných soupisů (s. 335–336), a resumé v anglickém jazyce (s. 337). Obrazová příloha s ukázkami několika fasí publikaci uzavírá (s. 339–342).

Je na místě zdůraznit, že ediční práce je časově i odborně velmi náročná a často nedostatečně oceňovaná. Edice archivních pramenů není bestseller, na knižních pultech se obvykle udrží delší dobu, útěchou může být snad jen to, že se k ní badatelé vrací a v knihovnách patří mezi stálice. Od editorka však vyžaduje vedle odborných znalostí i schopnost najít pro zpřístupnění vybraných písemností takovou formu, která umožní dalším badatelům práci s textem a snadnější využití všech poskytovaných informací, a také odvahu se do složité ediční práce pustit. Autor úvodní studie i editorka si určitě všechna úskalí uvědomovali a své texty připravovali s přesvědčením o významu editovaného pramene a s ohledem na uživatele – především zájemce o židovskou genealogii. Text A. Putíka je věcný, nezabíhá do zbytečných detailů, ale objasňuje v souvislostech okolnosti vzniku zpřístupňovaných fasí. Pro uživatele edice budou užitečné i vysvětlující informace k jednotlivým rubrikám formuláře a lokalizace židovských čtvrtí na současné „mapě“ Starého Města. Lucie B. Petrusová se jako editorka úspěšně vyrovnala s přepisem textů jednotlivých příznání z let 1748–1749 a údaje v nich zapsané dokázala přehledně zpracovat formou, která je uživatelsky příjemná nejen pro soukromé genealogy. Informace, které o pražských židovských rodinách edice poskytuje, mohou být využity i odborníky při studiu demografické struktury a sociálních a hospodářských poměrů Židovského Města.

Obě skupiny uživatelů jistě ocení i snahu obou autorů zachovat obdobné ediční zpracování i formát již vydaných soupisů židovských rodin usazených v druhé polovině 18. století na českém venkově.

Lenka Matušíková

Petrusová, Lucie B. – Putík, Alexandr: Fase pražských židovských rodin z let 1748–1749 (1751). Edice pramene k návratu z tereziánského vypovězení, Židovské muzeum v Praze. Praha 2012, 342 s.

BROUMOVSKÝ URBÁŘ

Odborné vydání Hesseliova urbáře broumovského panství z let 1676–1677 v jazyce této památky, tedy německy, vyšlo v letech 1976–1977.¹ Spolu s urbářem vyšla i část mapových příloh. Autorem publikace byl Vratislav Šmelhaus. O vydání knihy se významně zasloužilo dnešní Národní zemědělské muzeum v Praze.² Veřejnost se nyní konečně dočkala i českého překladu tohoto ve střední Evropě unikátního písemného pramene.

K zdárnému dokončení tohoto odborně i finančně náročného projektu byla nutná spolupráce několika institucí. Jsou to Národní zemědělské muzeum v Praze, Státní oblastní archiv v Zámrsku a Agentura pro rozvoj Broumova.

Národní zemědělské muzeum v Praze chce touto novou edicí představit široké veřejnosti český překlad textu urbáře i s jeho nádhernou obrazovou přílohou. Hesseliův urbář je významnou kulturní památkou. Svou důležitostí daleko přesahuje význam regionu Broumova a Náchodska, kde vznikla. Urbář je rukopis významné úřední knihy s naprosto unikátní mapovou přílohou. Nevšední mapová příloha zcela po právu doplňuje Hesselia do skupiny slavných kartografů z českých zemí.

Text i obrazová část urbáře tvoří společný celek. Jejich společným publikováním chtějí autoři umožnit čtenáři maximálně využít informace, které urbář obsahuje. Naproti původnímu zpracování urbáře jsou obrazové přílohy zařazeny vždy za popis jednotlivých vsí.

Edice Hesseliova urbáře tedy v jednom celku zpřístupňuje široké veřejnosti tuto archivní kulturní památku. Urbář je uložen ve Státním oblastním archivu v Zámrsku.³ Je ho však možno studovat jen v digitálních kopiích. Editoři předpokládají po vydání publikace velký zájem o ni na Broumovsku. Rovněž tak mezi historiky, genealogy, kartografy, etnografy, kteří se zajímají o vývoj zemědělství, osídlení krajiny a lesnictví na Broumovsku. Urbář možná zaujme svým zpracováním také broumovské rodáky a jejich potomky žijící v Německu i potomky vystěhovalců z Broumova, kteří v 19. století směřovali až do dalekého Chile. Urbář je nadčasovým dílem a je určen všem Broumovákům i příznivcům Broumova.

¹ Šmelhaus, Vratislav: *Prameny k dějinám Broumova*. Vědecké práce zemědělského muzea 15, příloha. Praha 1975.

² Šmelhaus, Vratislav: *K dějinám osídlení I. Broumovský urbář 1676/1677. Text a textové přílohy* (Prameny a studie 14). Praha 1976.

³ Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Broumov, inv. č. 359, Urbář panství Broumov 1676/1677.

Překlad urbáře je výsledkem dlouholeté „mravenci“ práce výborného znalce a zájemce o historii Broumova a broumovského regionu Vladimíra Waageho. Vydání urbáře je důležitým úspěchem celého autorského kolektivu, kterým se zapsal do dějin Broumova i Náchodska. Významným dílem k úspěchu edice přispěl i překladatel, vystudovaný germanista Jaroslav Koláčný. Důležitou členkou autorského kolektivu byla Šárka Steinová, která velice kvalitně zpracovala jmenný rejstřík k urbáři.

Vlastní publikace je rozdělena následovně: na s. 7–9 je předmluva vydavatelů, na s. 10–12 můžeme číst úvod k edici. Na s. 13–16 je definice pojmu urbář a pojednání o vývoji urbářů na Broumovsku a Policku. Na s. 17–19 následuje kodikologicko-paleografický rozbor Hesseliova urbáře. O jazykové stránce urbáře pojednávají s. 20–22. První podrobné mapování Broumova je vysvětleno na s. 23. Obraz broumovských vsí na mapách Hesseliova urbáře je vyložen na s. 25. Obraz broumovské krajiny a komunikací na mapách Hesseliova urbáře a pomístní jména jsou vsvětlena na s. 27. Názvy obcí na Broumovsku v historickém vývoji jsou popsány na s. 33. Pojednání k rodině a osobnosti autora urbáře z let 1676/1677 (Hesseliova urbáře) můžeme vidět na s. 36. Význam Hesseliova urbáře je vyložen na s. 40. Vlastní kritická edice urbáře spolu s barevnými přílohami čtyř jednotlivých horizontů je na s. 42–200. Uvedené horizonty popisují zemské hranice, hranice klášterního panství včetně poddaných pozemků, důležité orientační body, názvy obcí. Podle autorů edice tvoří právě tyto čtyři spojené horizonty kruhové panorama celého Broumova. V tom je unikátní význam Hesseliova urbáře. Prameny a literatura k urbáři jsou na s. 201–203 publikace.

Jmenné rejstříky jsou na s. 204–225. Anglické resumé ke knize je na s. 226.

Jan Krlín

Koláčný, Jaroslav – Steinová, Šárka – Waage, Vladimír: Urbarium neoscriptum cum explicatione brevi čili Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera Broumova ve městě a okolí. Praha 2014.

JAROSLAV ČECHURA: NEKLIDNÝ ŽIVOT OBYČEJNÉ ŽENY. JOHANA PEŘKOVÁ (1703–1745)

Pražský historik Jaroslav Čechura se ve své ambiciózní knize pokusil zachytit jedinečný životní příběh jihočeské tulačky a zlodějky Johany Peřkové v první polovině 18. století, který poměrně podrobně dokumentují prameny hojně dochované v jihočeských archivech. Vylíčení takového příběhu je pochopitelně záležitostí velmi obtížnou, přičemž první úskalí se objevuje již v souvislosti s metodologií, kterou autor podobně laděné monografie zvolí. Práce s prameny trestně právní provenience si totiž vyžaduje nesmírně opatrný přístup k jejich jedinečné vypovídací hodnotě. Ty mohou lehce zavést historika na slepou cestu, která ústí v tvorbě fiktivních příběhů, jež mají se skutečností jen velmi málo společného.

Jaroslav Čechura se v úvodu své knihy velmi kriticky vypořádal s dosavadním českým bádáním o jihočeském venkově, kterému vytýká až příliš velký odstup od reality a užívání i konstruování odosobněných pojmů, jež nemají žádnou náplň – struktury, rituály (s. 7–10). Sám se proto hlásí k mikrohistorii, přičemž jako inspiraci udává dnes již legendární studii Otto Ulbrichta Svět jednoho žebráka okolo roku 1775.¹ Zcela zásadní prací s ohledem na mikrohistorii je pak každému milovníkovi dějin známá klasická práce italského historika Carla Ginzburga o furlánském mlynáři řečeném Menocchio s názvem Sýr a červi.² Již při velmi zevrubném srovnání těchto dvou prací s recenzovanou publikací však čtenář zjistí, že Čechurův přístup má se zmiňovanou mikrohistorií jen velmi málo společného. Tyto studie totiž mimo jiné pracují s pojmy, které mají obecně uznávaný obsah. Čechura má však svůj svébytný styl vyjadřování a různé zavedené termíny nabývají v jeho pojetí obsah zcela nezvyklý (konflikty, s. 22, strategie, s. 116), pro jiné autor přichází se svými vlastními ekvivalenty („venkovské oči“ mu nahrazují sociální kontrolu, s. 107), případně vymýšlí pojmy zcela nové (septický prefabrikát dějin, s. 12, „mozkový trust“ mladého knížete Schwarzenberka, s. 188).

Zcela zásadním problémem je ale především autorův velmi specifický způsob

¹ Ulbricht, Otto: Die Welt eines Bettlers um 1775. Johann Gottfried Kästner. Historische Anthropologie 2, 1994, s. 371–398.

² Ginzburg, Carlo: Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600. Praha 2000.

práce s prameny. Zatímco výše zmínění autoři je podrobili důkladné kritice a poté na základě jejich výpovědí konstruovali jedinečné příběhy svých hrdinů, autor prameny, které jsou z velké části trestně právní proveniencie, žádné kritice nepodrobil. Je to škoda, protože literatura, která se zabývá jejich dekonstrukcí, je již v dnešní době velmi obsáhlá a autorovi by umožnila, pokud by se s ní seznámil, vyhnout se celé řadě mylných závěrů.³ Důsledkem nedostatečné kritiky pramenů je výsledný stav, kdy se Johana Peřková pohybuje na pomyslné historické šachovnici zcela podle intencí autora, který sám rozhoduje podle svého vlastního uvážení, která výpověď hlavní hrdinky je pravdivá a která nikoli. To pochopitelně končí konstrukci fiktivního příběhu, jenž má se skutečným životem této tulačky, jak bude následně demonstrováno, jen velmi málo společného.

Autor práce zvolil zajímavou a pro mikrohistorické pojetí nezvyklou koncepci své knihy, když nejprve její značnou část věnoval podrobné genealogii rodu, z něhož pocházela Johana Peřková, aby následně přiblížil život jejích rodičů, sourozenců a poté se zaměřil na vlastní život a kriminální činnost této tulačky. Úvodních zhruba devadesát stran textu tak nabývá podoby jakési komentované genealogie, kdy na scénu dějin vystupují postavy, které s životním příběhem samotné tulačky kromě toho, že byly jejími vzdálenými příbuznými, nijak nesouvisí. Čtenář knihy by patrně ocenil spíše hlubší ponor do každodenního života Suchdola nad Lužnicí v době, kdy v něm vyrůstala a pobývala samotná Peřková. Jaké byly osudy lidí, s nimiž vstupovala do každodenního kontaktu, u kterých sloužila a které později okradla? Nejde přitom o úkol nijak nespílitelný, protože mimořádné jihočeské prameny nabízejí k životům těchto lidí celou řadu velmi zajímavých a pozoruhodných informací, které by jistě výraznou měrou přispěly i k postižení životního příběhu Johany Peřkové.⁴

Již samotná část knihy, která se bezprostředně nezabývá životem této tulačky, je bohužel zatížena celou řadou závažných pochybení, které pramení z absolutního nepochopení soudobého historického kontextu v souvislosti s dějiny jihočeského venkova. Právě nekvalitní kritika pramenů a absence práce s další dostupnou literaturou k tématu má zřejmě za následek, že autor hovoří o Čechách první poloviny 18. století v souvislosti s některými stylizovanými

³ Srov. například Gleixner, Ulrike: *Geschlechterdifferenzen und die Faktizität des Fiktionalen. Zur Dekonstruktion frühneuzeitlicher Verhörprotokolle. Werkstatt Geschichte 11, 1995, s. 65–70; Schwerhoff, Gerd: Aktenkundig und gerichtsnotorisch. Einführung in die Historische Kriminalitätsforschung. Tübingen 1999, s. 61–68.*

⁴ Osudy nejen suchdolské rodiny Peřků, ale i Zlamkolů, Mládků, Kalátů, Janů a dalších v tomto období je možné částečně rekonstruovat za využití pramenů, které se týkají třeba krádeží (Státní oblastní archiv (SOA) Třeboň, fond Velkostatek (Vs) Třeboň, sign. IB BP 3-23), cizoložství (SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB BP 27-30) a smilstva (SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB BP 31-47).

výpověďmi pramenů jako o „zaslíbené zemi“ pro cikány⁵ (s. 11). Podobně nešťastný z důvodu toho, že šlo o zcela běžnou praxi, je autorův údiv nad tím, že třeboňská schwarzenberská vrchnost během druhé poloviny 17. století nezasaňovala do hospodaření jednotlivých gruntů na třeboňském panství a v případě, že neprosperovaly, nesahala k výměně hospodáře (kupříkladu s. 30–31).⁶ Kouzlem nechtěného pak působí obrat, že mlýny byly v 17. století místy, kde se provozovala „občas třeba také lichva, obchodování s kradeným zbožím a podobně.“ To hned v další větě vede autora k závěru, že „mlýnáři byli proto vyhledávanými a váženými osobami.“ (s. 63)

Čechurova práce má však být především, podle textu uveřejněného na obálce, „příběhem prostého člověka, jenž nebyl dosud v české historiografii prezentován.“ V tomto ohledu je v rozporu s tímto tvrzením již samotný fakt, že o tulačce Johaně Peřkové byla publikována roku 2007 studie Příběh Johany Peřkové. Každodenní život tulačky a zlodějky v první polovině 18. století.⁷ Autor se sice vůči ní velmi kriticky vymezuje, to mu však nebrání v tom, aby bez proměny jejího obsahového vyznění poněkud nepřesně převyprávěl ve své práci její původní obsah, což zabere téměř padesát stran textu. Tuto původní studii přitom již vůbec necituje (s. 100–129, 138–141, s. 147–155).⁸ Jeho vlastní přínos s ohledem na životní příběh Johany Peřkové se týká vlastně jen poslední etapy jejího v pramenech zatím doložitelného života (1736–1744). Tak se stalo, že na mnoha místech Čechura „objevuje“ již dávno objevené, přičemž text budí dojem, jakoby s těmito již dávno zveřejněnými poznatky přicházel nově sám autor (kupříkladu nutnost, že postižení museli často sami honit zloděje svých věcí, užívání různých krycích pseudonymů na cestě apod. – s. 99, s. 109). Tento způsob Čechurovy práce však na druhou stranu umožňuje odkrýt celou řadu jeho mylných zjištění a chyb spjatých s životními osudy Johany Peřkové.

⁵ S tímto zjištěním se zásadně rozchází práce Himl, Pavel: Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století. Praha 2007. Srov. i Dibelka, Jaroslav: „Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?“ Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí. In: Maur, Eduard – Grulich, Josef (red.): Dějiny migrací v českých zemích v novověku. Historická demografie 30, 2006 – suplement., s. 189–204.

⁶ Tento jev je lehce vysvětlitelný existencí celé řady pustých hospodářství po třicetileté válce, kdy vrchnost nemohla při nejlepší vůli měnit sebestoňší hospodáře na obsazených gruntech. Srov. Grulich, Josef: Selský grunt a jeho obyvatelé mezi normou a skutečností. Sonda do českých poddanských poměrů v 17. a 18. století. In: Bůžek, Václav – Král, Pavel (red.): Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740). České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), s. 555–568.

⁷ Dibelka, Jaroslav: Příběh Johany Peřkové. Každodenní život tulačky a zlodějky v první polovině 18. století. In: Bůžek, Václav – Dibelka, Jaroslav (red.): Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku. České Budějovice 2007, s. 315–332. Jaroslav Čechura její publikování mylně upřesňuje a datuje rokem 2009 (s. 201).

⁸ Na identický způsob Čechurovy „práce“ poukázala ostatně již Ryantová, Marie: Nad knihou Jaroslava Čechury a Jany Čechurové o Pekařově Příběhu o Kostí. Český časopis historický 104, 2006, s. 910–914, zde s. 911.

Autor se často ve své práci odvolává na relativní torzovitost pramenů, které značně stěžují identifikaci konkrétních aktérů podobných příběhů, jež je navíc velmi pracná. Leckdy k ní navíc dochází náhodně v souvislosti s využitím jiného typu písemnosti. Z tohoto úhlu pohledu je jistě možné vnímat jako drobnost, že se mu nepodařilo kupříkladu v kmotře Johanina nejmladšího sourozence Jana (tulačka měla čtyři sourozence) rozeznat členku původem suchdolské mlynářské rodiny Kateřinu Kučerovou (s. 67).⁹ Další jemu neznámé prameny však jasně ukazují největší slabinu Čechurovy práce, kterou je sklon k volné fabulaci, kdy autor konstruuje svoje vlastní dějiny, které se přitom ve skutečnosti ubíraly úplně jiným směrem. Jaroslav Čechura tak o druhém bratru Johany Bartolomějovi soudí, že se ve druhé polovině dvacátých let 18. století z neznámých příčin „ztratil ve světě“, aniž by se předtím na svém rodném panství pokusil oženit, případně vstoupil do armády (s. 65–66). Dochované archiválie však ukazují, že Bartoloměj měl ke svému zmizení roku 1728 velmi dobrý důvod, když „zmrhal“ děvečku Magdalenu Čáповou, která s ním byla ve službě. Ostatně dívka později požadovala, aby rychtář prodal jeho krávu, kterou měl ustájenou u Bartolomějovy matky Lidmilky.¹⁰ Odchod Antonína Drnka do Vitorazska, příbuzného Johaniny matky, pak autor zdůvodňuje tím, že dotyčný usoudil, že grunt, na němž sídlil a jež by mu pravděpodobně připadl, mu neskýtá dobrou budoucnost (s. 91). Dochované prameny však svědčí o tom, že Antonín odešel do Vitorazska kvůli svému obvinění z krvesmilstva, když obtěžkal sestru své matky a odstěhoval se později za ní.¹¹

Značné trhliny nabývá v porovnání s dalšími prameny také samotný příběh Johany Peřkové. Čechurův výklad jejího chování se totiž v jejich světle stává ahistorickým a nesmyslným. Autor kupříkladu klade za hlavní příčinu zhoršení vztahů mezi matkou a dcerou (Lidmilou a Johanou) okolo roku 1727 matčinu nespokojenost s jejím chováním, když se jí do konce měla vydat padesát kilometrů domlouvat (s. 88). Skutečnost je však mnohem prozaičtější. Johana neváhala okrást o šaty ani vlastní matku a její cesta byla tudíž motivována prostou snahou po jejich navrácení, nikoli nějakými domluvami. Zhoršení vztahů lze tudíž jednoduše vysvětlit, v knize však o této pro samotný příběh tak důležité krádeži nic nenajdeme.¹² V důsledku toho, že Johana neváhala okrádat i vlastní příbuzné přišla i o potřebnou sociální síť, tento pojem však Jaroslav Čechura nezná. Podobně na jedné ze svých poutí nebyla Johana Peřková okradena o kradené šaty a přepadena, jak soudí autor (s. 112–113), ale ty jí jen zabavil příbrazský chalupník Vondra Sokolík, který osudný den mluvil s jindřichohradeckým poslem Vácalem, jež se mu zmínil o existenci podezřelé osoby. To pro změnu odkazuje k existenci

⁹ Srv. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5 BP 38.

¹⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5 BP 40.

¹¹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5 BP 33.

¹² Dibelka, J.: Příběh Johany Peřkové, s. 324. Srov. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5 BC 14 (14. 1. 1736).

rozsáhlé sociální kontroly, s tímto termínem však autor rovněž nepracuje.¹³ Johana Peřková přitom na svých cestách putovala pod pseudonymem Kateřina, což vede Čechuru k odkazu na její nedostatečnou rafinovanost a nenápaditost při volbě přezdívky (s. 99). Vůbec si přitom nevšímá, z důvodu neznalosti pramenů, skutečnosti, že v dané době skutečně jistá Kateřina Peřková v Suchdole žila a ženy se musely dobře znát.¹⁴ Mohla tato skutečnost hrát při volbě jejího alter ega, kdy se vydávala na cestách za skutečně existující ženu, nějakou roli?¹⁵

Snaha předložit čtenáři co nejucelenější příběh bohužel zavedla autora až do situace, kdy se v dochovaných pramenech zcela ztratil, vláčen často si protirečícími výpověďmi obviněné, které by měly být chápány především jako mimořádné svědectví o jejím myšlenkovém světě. Ten však autor v práci nepostihuje. Starou Lidmilu Peřkovou tak mylně obviňuje ze lži („stará paní nemluvila pravdu“ – s. 97), když roku 1736 u výslechu uvedla, že má dvě dcery a syna vojáka (v této době to však již byla pravda, protože ostatní její děti byly mrtvé). Posledního přítele Josefa Kaňku označuje jako „muže poněkud prostšího“ (s. 146) zcela pod vlivem Johany, aby jej o několik stran později líčil jako iniciátora krádeží, kdy Johana „musela být zamilovaná, protože poslechla“ (s. 160).

V podstatě celou knihu se autor přiklání k Johaniným výpovědím, které hodnotí jako veskrze hodnověrné a na jejich základě konstruuje celý příběh, aby následně došel v jejím závěru k úsudku, že zřejmě i na konci svého zdokumentovaného života hlavní hrdinka „pokračovala v tom, co se jí jakoby dostalo do krve: ve výmyslech, polopravdách, ba otevřených lžích. Proto nelze Johaniným slovům věřit.“ (s. 162). Tím ovšem sám svůj výklad celého příběhu značně zpochybňuje. Johana Peřková tak úspěšně mátlá nejen soudobé vyslychající, ale podařilo se jí dokonale zmást i historika počátku 21. století. Je velká škoda, že autor nikde nepracuje třeba s pojmem subjektivní pravdy, který moderní historiografie v souvislosti s podobnými lidmi již mnoho let používá a jenž by mu k rozluštění Johaniných výpovědí v mnoha bodech napomohl.¹⁶

Závěrem je nutné si položit otázku, do jaké míry je předložený příběh v kontextu české soudobé historické produkce opravdu výjimečný. Komparativní složka totiž v recenzované práci zcela chybí. Lze jen litovat, že se autor vyhnul srovnání s podobnými, již publikovanými, pracemi o jihočeských lidech na cestách, které by mohlo přinést velmi zajímavé poznatky o jejich strategiích jednání

¹³ Dibelka, J.: Příběh Johany Peřkové, s. 320-321. Srov. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5 BC 14, (9. 1. 1727).

¹⁴ Kateřina Peřková, dcera Šimona Peřky, byla roku 1728 obviněna z cizoložství. Srov. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5 B 29.

¹⁵ Podobných pochybení by bylo možné nalézt celou řadu. Kupříkladu Matěj Čenek nebyl rodákem ze Světlé nad Sázavou (s. 138), ale ze Světlé u Vožice. Srov. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5 BC 14, (12. 1. 1736) atd.

¹⁶ Rheinheimer, Martin: Chudáci, žebráci a vaganti. Praha 2003, s. 147.

i o prožívání každodennosti.¹⁷ Ostatně posláním mikrohistorie by přece mělo být ukazovat na výjimečných konkrétních případech určité obecnější vlastnosti společné daným skupinám ve společnosti.¹⁸ Takto zůstala recenzovaná práce bohužel jen zcela nezdařilým pokusem o životopis jedné tulačky, která směřuje ve svém důsledku spíše k jakýmsi fiktivním, uměle konstruovaným dějinám. Se seriózní historickou vědou má však jen pramálo společného. To je s ohledem na mimořádně dochovanou pramennou základnu vážící se k celému případu nezpochybitelná škoda.

Jaroslav Dibelka

Čechura, Jaroslav: Neklidný život obyčejné ženy. Johana Peřková (1703–1745), Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2015, 230 s.

¹⁷ Celá řada příběhů potulných lidí pro jihočeské prostředí v autorem zkoumaném období je zachycena v: Himl, Pavel: Zrození vagabunda. Srov. dále i Koutná, Jana: Ženy na scestí. Příspěvek k životu tulaček, zlodějek a taškářek v první polovině 18. století. Vodňany a Vodňansko 5, 2002, s. 59–74.

¹⁸ Srov. Levi, Giovanni: On Microhistory. In: Burke, Peter (red.): New Perspectives of Historical Writing. Oxford 1991, s. 93–113.

DĚJINY MĚSTA PLZNĚ 1

(DO ROKU 1788)

Dějiny měst tvoří mimořádně významnou složku, ne-li jednu ze zásadních, poznávání minulosti. Obecně tomu odpovídá pozornost, které se toto historiografické odvětví těší ať u institucí, které se obecně historickému studiu věnují, kdy jde o doslova desítky konferencí, kongresů, zasedání, publikačních řad edičních či zpracovatelské povahy, či o síť archivů a muzeí, které chrání jejich písemná svědectví. Nejnověji o tom svědčí zatím poslední svazek sborníku Archivu hlavního města Prahy¹. Zatímco v novověké historii se dějiny měst výrazně integrují do obecného toku dějin, ve středověku vzniká v důsledku specifického právního postavení měst oprávněný dojem, že vedle něho vystupují tyto organizace jako solitéry výrazněji. Stačí tu upozornit jen na dvě základní publikace z poslední doby: obecně střední Evropou se zabývající německá kniha Eberharda Isenmanna² a její český pendant Františka Hoffmanna³.

Velkou předností většiny městských monografií obecně je, že vedle zisku vědeckého mají nezanedbatelný význam osvětový v tom nejlepší smyslu, který překračuje rámec historiografie. Obracejí se totiž současně více či méně zřetelně i na širší obec čtenářskou, kterou oslovují právě v konkrétním zřetelně vymezeném regionu a utužují vnitřní vazbu čtenářů k jejich rodišti či jen k místu, kde tito zakotvili svůj život. Není proto divu, že se takové knihy stávají i vítaným obohacením ediční činnosti některých našich nakladatelských domů. Vzpomeňme tu příkladem alespoň pražských Lidových novin či brněnské Matice moravské. Zcela svébytné místo patří ovšem naší historické centrální badatelské instituci, totiž Historickému ústavu AV ČR, jenž vyvolal v život (různě podporován příslušnými samosprávnými orgány) v našem prostředí ojedinelou edici Historický atlas českých měst, který už dosáhl úctyhodného počtu 27 svazků velmi různorodých městských subjektů.

Ale nepominutelnou složku tvoří i iniciativa lokální, ať tu hraje roli případné jubileum či „jen“ osvěcenost místních či politických správních orgánů ve spolupráci s příslušnými institucemi, zejména ovšem archivy které, nemá-li vzniknout

¹ Viz protokol této konference in: Documenta Pragensia 32/1, 2013, v němž přicházejí mj. i přehledové historiografické texty. Ostatně i jednotlivé předchozí svazky tohoto sborníku obsahují rovněž různé bibliografické v úvahu přicházející stati.

² Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtreform, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft. Wien – Köln – Weimar 2012, přes 1100 stran! Viz i ČČH 112, 2014, s. 112–115.

³ Hoffmann, František: České město ve středověku. Praha 2012².

pouhá kompilace, musí při jakémkoliv počínu tohoto druhu hrát klíčovou roli. Ta klíčová role je ovšem dvoudomá. Jednak jde u archivů (nejen ovšem příslušných subjektů) o využití nevyhnutelně nutných v nich uchovávaných pramenných východisek, jednak ale také o to, že správci příslušných pokladů i podkladů, tedy archiváři sami, jsou už z podstaty věci těmi, bez nichž se žádná vážnější práce v tomto směru neobejde. A nadto: každá městská monografie je menším či větším příspěvkem i k poznání funkce jednoho každého města v rámci širšího fenoménu dějin příslušného státu, současně ale i složkou dějin měst jako specifické politické, kulturní i hospodářské entity toho či onoho vyššího správního útvaru.

Snaha vypočítávat konkrétní pokusy, byť jen z poslední doby, by byla nad síly jednotlivcovy, nehledě k tomu, že jsou k dispozici různé bibliografické pomůcky. Nicméně pominout nelze alespoň některé klíčové podniky. Mezi ně patří v prvé řadě doslova mimořádná knihovna vydaných pramenů k středověkým dějinám města Brna zejména prací Miroslava Flodra, kterou zatím korunuje imponantní už druhý, středověký svazek plánovaných vicesvazkových dějin tohoto města. Tento ambiciózní projekt je doprovázen kvalitní historickou ročenkou Brno v minulosti a dnes, která má za sebou už 26 svazků. V podobné situaci je i historie města Olomouce, kde edice pramenných východisek jsou spojeny zejména s osobou tamního archiváře Vladimíra Spáčila⁴.

Z dalších, výše citovaným řadám se vymykajících městských monografií, je třeba zmínit po starším už dvousvazkovém středověkém Táboru prací zejména Františka Šmahela (na novověké pokračování, které by na něj navázalo, zatím marně čekáme) zejména severočeské Litoměřice či Ústí nad Labem. Svěbytnou encyklopedií (ve dvou vydáních) se také ohlásily České Budějovice. Přípravné edice pramenů (zejména městsko knihového charakteru – *Liber vetustissimus* či některé svazky řady *Libri civitatis!*) jakož i další publikační řady (Pražský sborník historický resp. zmiňovaná již *Documenta Pragensia* a jejich paralelní monografická řada) svědčí i o vážných přípravách k moderním detailním dějinám města Prahy. A tak, díváme-li se s odstupem na českomoravskou mapu měst a poměrujeme-li tato z hlediska jejich celozemského historického významu, vystávají (resp. spíš vystávaly) dva otazníky, oba cílící na západ Čech. Na Cheb a Plzeň. Ten první se týká vzhledem k jeho mimořádnému významu v minulosti Chebu, kde sice máme německou monografii Heriberta Sturma (1952–1960), leč zatím bez odpovídajícího českého protějšku, ten druhý byl mementem u Plzně. Ta má sice své třísvazkové dějiny od dlouholetého městského archiváře Miloslava Bělohávků (1923–2006) a jeho nástupců; ceněn je ale pouze první, Bělohávkův svazek, zatím co oba následující byly příliš poplatné době svého vzniku, jak správně konstatuje ředitel Městského plzeňského archivu

⁴ Tak zcela nedávno (2014) vyšla prací Hany Jordánkové a Ludmily Sulitkové *Bibliografie k moravským královským městům ve středověku a raném novověku 1990–2010* jako *Supplementum 27.* svazku zmíněné brněnské ročenky.

a současně koordinátor projektu, jehož první svazek máme před sebou, Adam Skála⁵ ve svém úvodním slově.

Současně konstatuje, že důstojným, leč jinak koncipovaným předchůdcem těchto dějin je Plzeňská historie v datech z roku 2004, která zůstane zejména pomníkem zcela nedávno zesnulého plzeňského městského archiváře Ivana Martinovského (†11. 3. 2015).

Plzeňská historie má rozsáhlou historiografii, přesto ale nenalzáme žádný její soustavný výklad. Ovšem v jednotlivých úvodních partiích příslušných větších kapitol přicházejí velmi stručné skici, podávající v podstatě toliko na to které období úzce zaměřené charakteristiky toho, čemu se i česky říká „Gang der Forschung“. Takže celkový přehled záběru osob, jako byli či jsou již zmíněný M. Bělohlávek, ale i Martin Hruška, Fridolín Macháček, Václav Vojtíšek, Eduard Maur či zmíněný již Ivan Martinovský si čtenář musí poskládat sám.

Než se pokusím charakterizovat strukturu svazku, třeba ještě zmínit uvozující pozdrav plzeňského primátora Martina Baxy, který svědčí o podpoře vlády města a je, doufejme, zárukou, že se na tři svazky plánované dílo podaří dovést k zdárnému konci. A ještě jedno je třeba s velkým zadostiučiněním konstatovat, že se autoři resp. redaktoři správně rozhodli (či prosadili) doprovodit jednotlivé texty poznámkovým aparátem. Sice poměrně velmi střídým až lakonickým, nicméně pro hlubší studium dostačujícím způsobem. Tím ovšem práce nabývá doslova na svém trvalém významu a udržuje si důležitost i pro vzdálenější budoucnost, neboť bude na ni možno, ba nutno vždy navazovat resp. její závěry přezkoumávat a prohlubovat. Že by odborný čtenář raději viděl poznámky zalomené na příslušné stránky, není ani třeba připomínat. To je ovšem daleko obecněji rozšířený nešvar, i když jistě z technického hlediska jednodušší, vlastního studiu ale neprosívá.

Jak je v podtitulku uvedeno, kniha končí rokem 1788. Je to datum z hlediska správních a i politických dějin přelomové, neboť v tomto roce se ustavuje (lépe řečeno je ustavován) regulovaný magistrát a město se včleňuje (resp. spíše je včleňováno) – tak jako jiná města v přelomové době Josefa II. – bezprostředně do státních struktur. Této době budou dle zmíněných už úvodních slov plzeňského primátora, vyhrazeny další dva svazky. O stavu jejich rozpracovanosti se ale nic bližšího nedozvídáme, takže můžeme jen čekat.

Předkládaný svazek je kolektivním dílem celkem devatenácti autorů a dvou spolupracovníků „exkurzů“, jejich charakter není blíže specifikován (Jitka Jančková a Robert Šimůnek). Vedle toho se setkáváme s poděkováním velkému

⁵ Ten také představil celý projekt na mezinárodní konferenci, která se konala v listopadu 2014 v Brně a měla úkolem uvažovat o tom, „Jak psát dějiny velkých měst“, kde byly mj. jmenovitě představeny plánované (Praha) či již částečné výstupy prezentující běžící projekty (Brno, Bratislava). Doufejme, že se tištěné formy tohoto jednání dočkáme v brzké době, aby se příslušné impulzy daly co nejlépe využít.

počtu osob a institucí, které pomohly radou, případně daly k dispozici mimořádně bohatý sortiment vyobrazení širokého spektra s citem vybraného a náhorného dokumentačního materiálu. Z celkem 378 vyobrazení jich je závěrečných 51 na křídě, zbytek je vřazen do textu.

Redakce se ujali dva pracovníci městského archivu, Marie Wasková Malivánková a jeho bývalý ředitel Jaroslav Douša. Mezi spolupracovníky se objevují nejen vědecktí a odborní pracovníci místních plzeňských odborných a vědecko-pedagogických institucí, ale i odborníci pražští (z Karlovy univerzity Eduard Maur a Jiří Kuthan, z ústavů Akademie věd Hana Hlaváčková či Robert Šimůnek).

Je potřeba stručně nastínit strukturu knihy, která se rozpadá do několika velkých chronologických oddílů. Detailně rozepsaný obsah (zdaleka to není běžné) umožňuje spolu s třemi rejstříky (geografický, osobní a věcný) velmi snadnou orientaci v díle, pokud někdo se nedá do skoro beznadějného zápasu s rozsáhlým textem. A jestli už je řeč o technickém vybavení, lze ještě pochválit čtyřicetistránkovou bibliografickou přílohu. Hledat v ní mezery by ovšem bylo zpozdilé, neboť nikdy v takových případech nelze postihnout vše, zejména v speciálních disciplínách či v otázkách srovnávacích městských dějin. V ní figuruje 11 archivů a knihoven, z kterých byl čerpán nevydaný pramenný materiál. Dominuje sice pochopitelně tamní městský archiv, ale hojně jsou vytěžovány i další místní instituce (SOA, Západočeské muzeum a Studijní a vědecká knihovna). Ale vedle centrálních českých institucí se – byť s jednotlivinami – objevují i tři zahraniční: Rakouský státní archiv ve Vídni, Bavorská státní knihovna v Mnichově⁶ a Národní knihovna v Paříži. Impozantní soupis tištěných pramenů a literatury (hrubým odhadem zřetelně více než tisíc titulů!)⁷ spolu se seznamem vyobrazení, seznamem zkratk a třemi rejstříky (místní, osobní a věcný), celou knihu impozantního formátu uzavírají.

U každého tak široce komponovaného díla je problém, zda látku podávat v plynulém jednom toku a tak prolnout jednotlivé, často navzájem více či méně heterogenní složky městského života (či života ve městě, neboť to jsou dvě sice blízké, nicméně rozdílné složky tohoto dění). Tu ovšem vzniká jistě nebezpečí případné atomizace nebo naopak se děj může více či méně stát nepřehledným. Ale třeba už tu říci, že toto nebezpečí v referované knize ani v jednom

⁶ Týká se to skvěle iluminované tzv. Plzeňské bible z r. 1446 (s. 354nn.). Ta je nově zcela digitálně zpřístupněna v barvě na stránkách Bavorské státní knihovny v Mnichově. Tu upozorňuji na mou miscelu pro sborník J. Kuthanovi (třeba zejména opravit uváděný klášter Beuron za Benediktbeuern).

⁷ Nicméně si tuto zpozdilost nemohu alespoň částečně odpustit. Chybí mi tu přece jen Knihopis českých a slovenských tisků od r. 1500 Zdeňka Tobolky, Rukověť humanistického básnictví J. Hejnice – J. Martínka, P. Voitova gigantická Encyklopedie knihy z r. 2006 a trochu bolestně práce o dějinách osídlení od Vladimíra Šmilauera a Ernsta Schwarze; zejména v druhém případě s řadou velmi relevantních informací o Plzni (Volkstumsgeschichte der Sudetenländer 1, s. 144 nn.).

směru (snad s výjimkou statí o hudbě) nehrozí, protože jsou voleny poměrně široké výkladové soubory jak z hlediska chronologického, tak i věcného. Není ovšem možno parafrázovat celou strukturu knihy a už vůbec ne se vyslovovat k jednotlivostem, jistě v některých případech diskusním. Nicméně pokusím se strukturu zřetelněji prezentovat alespoň na starších partiích. Výslovně neříkám na středověké, protože značná pozornost je věnována i době prehistorické počínaje paleolitem. Vlastní středověk tak počíná až na s. 73. Karel Nováček otvírá svůj výklad oprávněným odmítnutím starších názorů o tom, že vážnější osídlení regionu začíná až 10. stoletím, aby se zaměřil na staroplužské hradiště a pak na návaznou tamní aglomeraci, která přecházela do osídlení městského charakteru. Důležité je, že Nováček interpretuje toto osídlení nejen v kontextu s okolními církevními institucemi resp. šlechtou (jen bych označení listiny z r. 1361 jako *pauperes oppidani* nepřekládal jako *ubozí* ale jako *chudí*), ale i v zevrubné vazbě na přírodní podmínky, jak to ostatně bylo patrné i v předchozí kapitole. Spolu s Radkem Širokým je pak sleduje až hluboko do 14. století a oba správně ukazují důležitost Staré Plzně ještě v Karlově Maiestatis Carolinae, i když právě tu se pramenů více než žalostně nedostává. Pro výklad o Nové Plzni se k oběma citovaným přidávají Jiří Stočes a M. Malivánková. Vzhledem k relativní omezenosti pramenů bylo možno všechny přiměřené informace spojit do jediné rozsáhlé kapitoly, která postihuje všechny formy veřejného života od vztahu k širšímu regionu a urbanistiky přes politické a správní dějiny až k církevní a vzdělanostní problematice. Více pozornosti se snad mohlo dostat vztahu k panovníkovi resp. panovníka k městu a to nejen v příslušné privilegiální politice. Vždyť Karel IV. je v Plzni doložen dvakrát, byť jen na průchodu, Václav IV. třikrát z čehož jednou přes dva týdny (naopak u dob mladších, je tomu věnována výraznější pozornost). Pozoruhodná je tu bohužel jen lakonická zpráva o plánovaném, leč neuskutečněném přesídlení Václavova dvora do Plzně, které už nabíralo konkrétní formy a jež vzbuzuje různé úvahy.

Že období husitských válek s příslušnou prehistorií byla vyhrazena samostatná kapitola, považuji za samozřejmé a stejně samozřejmým se mi jeví to, že ji napsal Vladimír Bystrický, autor velké knihy o husitství v západních Čechách (2013). Na něj navázal Eduard Maur přehledem politického vývoje města v pohusitském století a jeho stanovisek k celozemským otázkám. Tím však nebyl konec výkladům o středověkých časech, naopak. Pro specifické stránky středověkého vývoje byly vyhrazeny další kapitoly, jež je nutno alespoň vyjmenovat, neboť mohou naznačit šíři zpracování a promyšlenou koncepci celé knihy, snažící se postihnout pokud možno všechny stránky tehdejšího života. Zatím co redaktorka svazku v rozsáhlé kapitole podala plastický výklad hospodářského a urbanistického vývoje pohusitské doby, další velká kapitola, která byla věnována výtvarnému umění, byla rozdělena na několik samostatných okruhů a pokrývá všechna jejich odvětví: architekturu (Jiří Kuthan),

sochařství a malířství mimo knižního (Petr Jindra), kterému věnuje samostatnou pozornost Hana Hlaváčková, umělecká řemesla (Jan Mergl) a poněkud překvapivě i mincování (Miroslav Hus), které by čtenář hledal spíše v blízkosti hospodářského vývoje. Tuto část uzavírá stručná kapitola o hudbě (z pera Víta Aschenbrennera).

Partii věnovanou době předbělohorské uvozuje politický přehled J. Douši, v němž je upozorněno na krátkodobé, ale důležité pobyty dvorů dvou panovníků: místodržícího Ferdinanda II. v r. 1554–5 a Rudolfa II. o 40 let později. Zatím co ten druhý pobyt byl průchozího charakteru, Ferdinandův naopak měl celozemský význam. S panovníkem (tedy tehdy ještě jen místodržitelem), se sem při útěku před morem z Prahy přestěhoval nejen dvůr, ale i české zemské úřady. Následuje charakteristika hospodářského vývoje (M. Malivánková Wasková), renesanční výtvarné umění (architektura a sochařství s malířstvím – Irena Bukačová a umělecké řemeslo – J. Mergl). Vzhledem k tomu, že vlastní předhusitská a husitská literatura byly marginální povahy (aspoň tak se to na základě dochovaného materiálu jeví), platí skica Viktora Viktorovy celému středověkému období a to včetně knihtisku, jehož význam nabyl zejména v rámci dvou plzeňských pobytů pražské kapituly celozemské důležitosti. Poněkud disharmonicky působí „Hudba renesanční Plzně“ (V. Aschenbrenner), neboť se v retrospektivě kříží s autorovou statí o středověku.

Podobně jako husitství je i třicetiletá válka vyčleněna jako samostatná epocha. Politický vývoj sleduje Oldřich Kortus, hospodářský a architektonický vývoj (skoro by bylo lépe říci destrukci) charakterizuje M. Malivánková Wasková. Dostáváme se tak k posledním 150. letům probíraného plzeňského vývoje. Kniha jej sleduje v podstatě stejným způsobem. E. Maur přehlíží vývoj politický, M. Malivánková Wasková hospodářský a správní, opět s příbráním architektonických, tj. i fortifikačních proměn. Ty se ovšem prolínají s první statí velké kapitoly o výtvarném umění, která je věnována architektuře (Jakub Bachtík). Sochařství měla na starosti Terezie Šiková a malířství opět I. Bukačová, umělecké řemeslo, J. Mergl a medailérství M. Hus. Protireformační literaturu prezentuje opět V. Viktora a hudbu a její pěstování V. Aschenbrenner. V rámci barevných příloh přichází závěrem celkem 10 orientačních schematických mapek Václava Čady, které sledují vývoj městského půdorysu v průběhu staletí a na jejichž podkladech se podíleli Jakub Krček, M. Metlička a R. Široký.

Co říci závěrem? Plzeň, která patřila vlastně od dob svého začátku po Praze mezi tři nejpřednější města, nicméně až ten následující vývoj ji katapultoval na bezkonkurenční dvojku v Českém království. Tím chci říci, že návazné svazky budou – udrželi si úroveň, na níž shledáváme svazek první – snad ještě důležitějším příspěvkem k českým dějinám než tomu bylo v zde stručně představeném svazku, i když bude muset dojít k jinému strukturování. Lze-li

v jednotlivinách mít připomínky či „nepříjemné“ dotazy, jsou to skutečně záležitosti okrajové, i když by mohly být pobídkami pro prohloubení studia. Ale dovolím si na ně resignovat a ovšem vzdát dík nejen autorům, ale také (skoro bych řekl, že především) oběma redaktorům za jejich práci. A s výjimkou poznámek k „Plzeňské bibli“ nenalézám ani žádné tiskařské šotky v dobře se čtoucím textu.

Ivan Hlaváček

Dějiny města Plzně 1. Do roku 1788, vedoucí autorského kolektivu Marie Malivánková-Wasková a Jaroslav Douša, Statutární město Plzeň. Plzeň 2014, 884 s.

BARBORA ŠTOLLEOVÁ: POD KURATELOU NĚMECKÉ ŘÍŠE

S velkým očekáváním jsem otevřela knihu Barbory Štolleové o protektorátním zemědělství. Této problematice se autorka intenzivně věnovala několik let v rámci svého doktorského studia na FF UK, Ústavu hospodářských a sociálních dějin, kde v současné době také pracuje.¹

Monografii zabývající nacistickou zemědělskou politikou v Protektorátu Čechy a Morava rozdělila B. Štolleová do pěti kapitol členěných na další menší oddíly. Úvod věnovala rozboru dosavadní české i zahraniční odborné literatury a samotnému ohodnocení tématu, a to i v širším záběru na systém válečného řízeného hospodářství. Výzkum se podle autorky zatím opíral o původní prameny jen velmi skromně a většinou se omezil pouze na problematiku pozemkové a osídlovací politiky. Tento nedostatek se B. Štolleová rozhodla odstranit rozsáhlým a podrobným studiem archivních fondů uložených zejména v Národním archivu v Praze a ve Spolkovém archivu v Berlíně. Vycházela z písemností nejvyšších úřadů protektorátní okupační správy v protektorátu, tedy Úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě a Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu, přičemž ale nezapomněla na materiály Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu, spisy protektorátního ministerstva zemědělství a ani na torzovitě dochované písemnosti českomoravských trhových svazů. Plány na zavedení systému řízeného hospodářství v protektorátním zemědělství a dovozu a vývozu zemědělských produktů odhalily spisy Říšského ministerstva zemědělství a výživy v Berlíně. Zásadní význam pro studium zemědělské politiky měla také tištěná nařízení a vyhlášky publikované ve Věstníku nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě, ve Sbírce zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava a v Úředním listu Protektorátu Čechy

¹ Disertační práci dokončenou v roce 2011 vedl Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc. Autorka publikovala k tématu zejména následující studie: Správa a řízení českého zemědělství v době nacistické okupace (analýzy manažerských elit). In: *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*, ed. J. Štaif. Praha, 2007, s. 281–293; Reorganizace protektorátního trhu se zemědělskými produkty – prostředek germanizace českého zemědělství. In: *O hospodářskou národní državu. Úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, ed. J. Hájek, D. Jančík, E. Kubů. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1, 2005, Studia historica LIX. Praha 2009, s. 195–206; Die Manager-Elite in der Landwirtschaft des Protektorats Böhmen und Mähren. Die Rolle der deutschen Besatzungsverwaltung in der Leitung der Landwirtschafts- und Ernährungspolitik des Protektorats. In: *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa*, ed. U. Müller – E. Kubů – T. Lorenz. Berlin – Praha 2013, s. 561–587.

a Morava. Svou roli sehrály i statistické materiály úřední povahy vydané ve Statistickém zpravodaji a Statistické ročenice.

Blížkost, ba přímo totožnost, pojmů „zemědělství“ a „výživa“ v nacistické terminologii je patrná již z názvu druhé kapitoly, která pojednává o systému a představitelích okupační zemědělské správy v protektorátu, reprezentované zejména speciální skupinou pro výživu a zemědělství (Ernährung und Landwirtschaft) v oddělení hospodářství a finance Úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě (později jako samostatné oddělení VI). V rámci této skupiny pracovalo také několik zvláštních pověřenců dohlížejících na trh se zemědělskými produkty. Specifická byla v protektorátu správa pozemkových a osídlovacích záležitostí, kde se projevovala iniciativa SS. Z tohoto důvodu se kompetentní odbor IX protektorátního ministerstva zemědělství s agendou československé pozemkové reformy dostal pod komisařskou správu, z pravomoci ministerstva tak pod pravomoc úřadu říšského protektora. V jeho čele stanul v květnu 1939 Curt von Gottberg, vedoucí Hlavního úřadu SS pro rasové a osídlovací záležitosti. Kompetenční spory mezi úřadem říšského protektora a IX. (později i VIII.) odborem řízeným SS dočasně potlačilo jmenování vedoucího skupiny pro výživu a zemědělství ÚŘP Theodora Grosse na místo C. von Gottberga v listopadu 1939. Definitivní změnu v řízení obou hlavních větví zemědělské politiky přinesl nástup Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora na podzim 1941. Na přímý návrh K. H. Franka byl komisařským vedoucím IX. odboru ministerstva zemědělství jmenován významný příslušník SS Ing. Ferdinand Fischer. V rámci Heydrichovy správních reformy došlo mj. ke zřízení ministerstva hospodářství a práce vedeného říšským Němcem Walterem Bertschem. Do přejmenovaného ministerstva zemědělství a lesnictví byl v dubnu 1942 dosazen jako všeobecný zástupce ministra dr. Axel Staehly ze skupiny pro výživu a zemědělství ÚŘP, vedoucí této skupiny byl pověřen funkcí generálního zástupce při všech zemědělských sekcích ministerstva a v neposlední řadě došlo k převedení patnácti pracovníků skupiny na ministerstvo zemědělství a lesnictví. Autonomní úřad tak prakticky získal charakter okupačního orgánu. Poslední správní změna se týkala znovuzřízení Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu pod vedením F. Fischera, který převzal agendu odborů ministerstva zemědělství a lesnictví nacházejících se pod komisařskou správou. Podporovat zemědělskou výrobu a hájit zájmy zemědělského a lesnického stavu v protektorátu měl za úkol Svaz zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu založený v listopadu 1942.

Třetí kapitolu věnuje autorka systému válečného řízeného hospodářství v zemědělství, který porovnává s říšskoněmeckým modelem. Jejich pojitko představuje pojem „Marktordnung“ (úprava, řízení trhu). Vrcholným orgánem řízeného hospodářství v zemědělství se stalo protektorátní ministerstvo zemědělství, jemuž patřil dozor nad zemědělskými produkty od samotné výroby až

po zpracování nebo prodej spotřebiteli. Předpoklad fungování celého systému vidí B. Štolleová v důkladné evidenci a kontrole stavu protektorátní zemědělské výroby, zemědělských zásob i poptávky. Ruku v ruce tak šly evidenční soupisy kultur a ploch osevu, povinná hlášení plánovaného osevu, v živočišné výrobě tzv. porážkové listy či pravidelná čtvrtletní sčítání a hlášení změn ve stavu dobytka se zavedením listkového odběrního systému. Nesměla chybět kontrola nad dodržováním pravidel a účinný represivní aparát jako nástroje v boji proti černému obchodu a hospodářské sabotáži. Řízení trhu s jednotlivými zemědělskými produkty přebíraly tzv. trhové svazy, mezi něž patřil např. Českomoravský svaz pro dobytek, maso a ryby, Českomoravský svaz pro chmel, slad a pivo nebo Českomoravský svaz pro drůbež, vejce a med. Samotným obchodem se zemědělskými výrobky se zabývaly monopolní obchodní společnosti, jakými byla např. Společnost pro obchod mlékem, tuky a vejci či Výsadní obilní společnost. Postupná germanizace trhových svazů dosazováním pověřenců říšského protektora pro daný okruh zemědělských produktů i obchodních společností je zřejmá.

Ve čtvrté kapitole se autorka zabývá opatřeními nacistické zemědělské politiky k zajištění optimální produkce v protektorátu. Jako strategické cíle německé okupační moci jmenuje dosažení soběstačnosti protektorátu v zásobování potravinami a jí podmíněné využití zemědělského potenciálu ve prospěch Německé říše. Mezi jeden z předpokladů úspěšné zemědělské výroby patřilo zajištění pracovních sil, kterých bylo od samého počátku vzniku protektorátu nedostatek. Dobrovolný odchod zemědělských dělníků do průmyslových podniků s vidinou lepších mzdových i sociálních podmínek vystřídalo příkazování k práci v zemědělství provázené snahou protektorátních úřadů zlepšit sociální situaci zemědělských pracovníků. Nedostatek pracovních sil byl od roku 1940 vyvažován také zvýšeným náborem sezonních dělníků, nejen z protektorátu, ale i ze Slovenska. V období žní pomáhali i příslušníci vládního vojska a rovněž školní mládež. Významným opatřením nacistické zemědělské politiky se stalo zavedení tzv. povinné dodávky již v září 1939, která znamenala nucený výkup zemědělské produkce za úřední ceny ve prospěch protektorátu. Do systému povinných dodávek byla zemědělská odvětví vtahována postupně podle zhoršující se zásobovací situace. Jako první postihla tato opatření živočišnou výrobu, zejména chov vepřů. V rostlinné výrobě se jednalo o tzv. povinný osev, který byl poprvé stanoven na počátku roku 1940 pro len a olejninu. Trend povinné dodávky začal ustupovat až v hospodářském roce 1943/1944, kdy ji částečně nahradila tzv. smluvní dodávka. Důležitý nástroj systému řízeného hospodářství představovala cenová politika, jejímž výsledkem bylo úřední stanovení veškerých cen zboží a služeb. Svou úlohu zde hrál Nejvyšší cenový úřad založený v květnu 1939. Snahou okupační moci bylo zvýšit nebo alespoň udržet intenzitu zemědělské produkce. Podíl na ní měla mj. i přestavba traktorů na alternativní

pohon, snaha o rozšíření ploch zemědělské půdy či zvýšené hnojení. Také v oblasti šlechtitelství a plemenářství byla přijata řada opatření.

Poslední kapitola hodnotí výsledky protektorátní zemědělské výroby a její využití ve prospěch Třetí říše. Navzdory mnohým intenzifikačním opatřením došlo podle statistik v letech 1939 až 1945 v protektorátu k jistému poklesu objemu i intenzity zemědělské produkce. Hlavní příčinu tohoto poklesu vidí B. Štolleová v systému povinných dodávek, které nebyly nastaveny tak, aby reflektovaly individuální potřeby zemědělců. Snížení živočišné výroby ovlivnil rovněž nedostatek krmiv, do popředí zájmu se dostávalo zajištění lidské výživy. Funkční alternativu ke klesající produkci představovalo organizované stlačování protektorátní spotřeby v podobě snižování potravinových přídělů. Vývoj autorka názorně demonstruje na obchodním styku mezi protektorátem a říší. Zatímco do roku 1942 vzájemný dovoz a vývoz potravin narůstal (v tomto roce dokonce dovoz do protektorátu, zejména živých zvířat, masa, rostlinných tuků a margarínu, převyšoval vývoz), od roku 1943 dochází ke snižování dovozu, ale je udržován významný vývoz, a to zejména hovězího dobytka, obilovin a cukru. Protektorát byl postupně začleňován do německého velkoprostorového hospodářství.

Monografie Barbory Štolleové o protektorátním zemědělství je podle mého názoru průlomovou prací, a to jak šíří výzkumu primárních pramenů, tak svou koncepcí. Přestože většina výše uvedených archivních fondů je léta přístupná badatelské veřejnosti, autorka je prvním badatelem, který dokázal jejich materiály prostudovat a úspěšně využít. B. Štolleová překvapí čtenáře přehlednou koncepcí, a to od definování cílů nacistické zemědělské politiky v protektorátu, určení metod a prostředků k jejich naplnění až po vyhodnocení výsledků, tedy účinnosti přijatých opatření v praxi. Naprosto dokonalý je autorčin závěr celé práce, v němž výstižně shrnuje nejdůležitější momenty, ale zároveň odpovídá i na otázku, proč nedošlo ze strany okupační moci k jednostrannému masivnímu využití protektorátního zemědělství. Málo diskutovaným tématem zůstala snad jen problematika černého trhu a hospodářské sabotáže. V knize nechybí seznam pramenů a literatury, podrobný poznámkový aparát a navíc je doplněna i přehlednými tabulkami. Drobná výtka patří absenci obrazové přílohy, která by oživila čtenářsky náročný text monografie. Ten je navíc zbytečně zatížen častým používáním cizích slov nemajících opodstatnění. Pro výrazy jako je autarkie nebo exploatace má přece český jazyk vhodné protějšky.

Monika Sedláková

Štolleová, Barbora: Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava, Nakladatelství Karolinum. Praha 2014, 338 s.

ČESKÁ FILHARMONIE POD TLAKEM STALINSKÉ KULTURNÍ POLITIKY V PADESÁTÝCH LETECH

Právem se v úvodu a v předmluvě zdůrazňuje, že studie přistupuje k dějinám České filharmonie v období nejužší totality z netradičně mezioborového pohledu kulturních, politických a sociálních dějin Československa, nechybí ani analýza z hlediska správních dějin. Tomu odpovídá rozvržení titulního tématu do tří kapitol: 4. se věnuje dramaturgii koncertní činnosti orchestru, 5. kapitola organizaci a formám řízení filharmonie jako specifické instituce a v nejdůležitější kap. 6. se analyzují různé formy a postupy, jakými státní a stranická moc pod rouškou tzv. bezpečnostní a kulturní politiky u ČF prosazovala svou ideologii a praktické cíle. V ostatním, rozsahem mírně polovinu knihy přesahujícím textu zasazuje autorka hlavní téma obsahově i časově do širších souvislostí

Nejrozsáhlejší 1. kapitola zasazuje téma do vývoje vážné hudby v podmínkách tzv. kulturní politiky státu od konce čtyřicátých let do poloviny 50. let. Nejedná se pouze o zdařilou kompilaci s využitím veškeré relevantní literatury – zvláště při nástinu funkcí Svazu československých skladatelů nebo Hudební a artistické ústředny jakožto nejdůležitějších institucionálních vykonavatelů státní a stranické ideologické linie doplnila autorka již publikované skutečnosti o nové poznatky, které získala studiem archivních pramenů především z fondů ÚV KSČ 1945–1989 a Ministerstva školství a kultury 1952–1959 v Národním archivu. Pouze v této kapitole se autorka opatrně pouští na pole ryze muzikologických postřehů a hypotéz, jakou je např. myšlenka o postupném přerůstání provozovatelů tzv. masové písně do profesionálních hudebně-divadelních malých scén (s. 31, pozn. 88). Obsahové uměření této kapitoly nelze nic podstatného vytknout, jen výkladu o socialistickém realismu v hudbě by prospělo mírné rozšíření na projevy tohoto směru i v jiných uměleckých oborech, hlavně v literatuře a ve výtvarném umění. Domnívám se, že by plynulosti výkladu napomohlo spojení podkapitol *Tvorba „pokrokových“ autorů* (s. 45–47) a *Pro režimní skladatelské osobnosti na počátku padesátých let* (s. 47–49). Stejně tak by bylo vhodnější poslední podkapitolu *Osobnost Dmitrije Šostakoviče* (s. 51–53) po mírné redukci začlenit do předchozího výkladu o vlivu sovětské hudební kultury na vývoj v Československu (s. 50–51).

V nejkratší 2. kapitole se oproti názvu *Česká filharmonie první poloviny dvacátého století* (s. 54–66) povedlo soustředit stručný a přitom pro pochopení

hlavního tématu nezbytný výklad pouze na proměny právního postavení tělesa od jeho postupného vzniku na spolkovém základě až po jeho zestátnění v roce 1945. Druhou linií výkladu pak tvoří charakteristiky působení všech významných stálých dirigentů a to nejen po ryze umělecké stránce. I když tak nečiní výslovně, autorka velmi správně zdůrazňuje zásadní vliv takových osobností na umělecké těleso, jako byli Václav Talich, Karel Ančerl a Václav Neumann, kteří nesporně určovali nejen momentální ale i do budoucna uměleckou úroveň tělesa jako celku ale i kvalitu mezilidských vztahů mezi jednotlivými zaměstnanci. Na osudech orchestru i jednotlivých hráčů se setrvačnost působení těchto osobností pozitivně projevila nejmarkantněji právě v období nejužšího politického a ideologického tlaku. Logicky se proto autorka věnuje nejpodrobněji Janu Kubelíkovi, Václavu Talichovi a Karlu Ančerlovi.¹

Popis životních osudů a samotné umělecké kariery posledního z těchto dirigentů od předválečných let až po jeho emigraci v roce 1968 vložila autorka do samostatné 3. kapitoly, nazvané *Osobnost Karla Ančerla*. Za vysloveně objevnou považuji závěrečnou podkapitolu *Karel Ančerl a jeho obraz očima StB* (s. 81–91). Z poměrně bohatých pramenů, které vznikly z činnosti Státní bezpečnosti (pozorovací svazek zavedený StB na dirigenta až v roce 1958 a především agenturní svazky překvapivě mnoha informátorů z řad hráčů orchestru, kteří o Ančerlovi doložitelně podávali informace) vyplývá, že na skvělého dirigenta pohlížely profesionální orgány MV již od počátku 50. let s nedůvěrou a že mezi členy orchestru měl několik různě (zřejmě i rasově!) motivovaných nepřátel, z nichž nejbliže mu stál koncertní mistr Břetislav Ludvík. Kromě někdy až bizarních a pro skutečné hodnocení osobnosti Karla Ančerla málo využitelných informací z agenturních svazků spočívá hlavní hodnota výkladu v plastickém vyličení organizace udavačského mechanismu, který Státní bezpečnost vůči osobě dirigenta uváděla do „provozu“ jen díky spolupráci s jeho vlastními kolegy. Pozitivní hodnocení právě tohoto textu nemění nic na pochybách, zda by z důvodů přehlednosti nebylo výhodnější z výkladu o K. Ančerlovi nevytvářet samostatnou kapitolu a naopak její první část přiřadit do předchozí kapitoly k popisu působení ostatních dirigentů. Samotný popis Ančerlova sledování ze strany StB se zase v mnohém překrývá s tématem závěrečné části 6. kapitoly, kde se probírá činnost informátorů a jejich řídicích orgánů z řad StB v rámci celého orchestru. Nabízí se proto otázka, zda by výkladu neprospělo propojení obou těchto pasáží do jednoho textu v 6. kapitole.

¹ Ve výčtu použité literatury postrádám pouze poslední zásadní monografii Kuna, Milan: Václav Talich 1883–1961. Šťastný a hořký úděl dirigenta. Praha 2009, cenné studie i k dějinám České filharmonie obsahuje také sborník Masaryková, Herberta (ed.): Václav Talich – dokument života a díla. Praha 1967.

Jak výše uvedeno, je vlastní téma práce soustředěno v kapitolách 4 až 6 První z nich se věnuje dramaturgii a koncertní činnosti filharmonie. Autorka k tomu využila veškerou přínosnou odbornou literaturu a oprávněně se z dobové hudební a muzikologické literatury systematicky opírala o příspěvky v Hudebních rozhledech z 50. a 60. let. 20. století. Nebylo by možná na škodu zmínit také příklady hudební kritiky vystoupení orchestru, které se tehdy poměrně často objevovaly v běžném denním tisku. Velkou předností této kapitoly je množství dosud nepublikovaných údajů získaných studiem archivních pramenů. Nejčastěji vychází z dokumentů uložených v tzv. „Hudebním archivu České filharmonie“ a to hlavně ze souboru koncertních programů, z korespondence ČF s ministerstvy a z „Pozůstalosti Karla Ančerla“. K dramaturgii a k zahraničním zájezdům čerpala autorka všechny zásadní informace z archivního fondu Národního archivu Ministerstvo školství a kultury. Z důvodů, jež objasníme v závěru této recenze, se právě v této části práce cituje jako pramen archivní fond Česká filharmonie uložený v Národním archivu překvapivě pouze na dvou místech (s. 94, pozn. 9 a s. 112, pozn. 64) a to vždy ze spisové skupiny Korespondence provozní. Přitom ten k tématu 4. kapitoly nabízí hodnotné primární prameny z fondu Národního archivu Česká filharmonie – především je kompletní řada programů všech koncertů z let 1894–2001, dokumentace k většinou zahraničních zájezdů z let 1945–1995, rozsáhlá výstřižková dokumentace z periodického tisku od r. 1894, zápisy umělecké rady ČF (ale pouze z let 1948–1949) a všechny dramaturgické plány a seznamy koncertů od roku 1945. Skutečnost, že tyto archiválie autorka ani v dalších částech práce nevyužila, ji ale negativně nepoznamenalo – k uchopení tématu byly výhodnější použité prameny, které sledované jevy spíše sumarizují a hodnotí.

Druhým velkým kladem této kapitoly je její vnitřní členění – jednotlivé části postihují všechny formy koncertní činnosti orchestru v úplnosti, s jakou se v ostatních pracích k dějinám České filharmonie i jiných orchestrů nesetkáme. Kromě tradičních abonentních a mimořádných koncertů se popisují až po válce se postupně prosazující přehlídky nové tvorby československých skladatelů, koncerty pro děti a mládež a účast orchestru na festivalu Pražské jaro. Z dnešního pohledu působí někdy až kuriózně dramaturgie a samotná realizace koncertů k různým politicky motivovaným výročím, koncertů pro pracující a tzv. uměleckých brigád, které se zpočátku odehrávaly dokonce i v továrních halách. Jedinou připomínku k této kapitole mám s tím, že fenomén zahraničních zájezdů filharmonie by si zasluhoval větší pozornost (pouze na stranách 118 a 121), protože právě tato atraktivní forma činnosti sehrála v podmínkách nejtuzšího totalitního režimu (platilo to ostatně i pro pozdější období) neobyčejně specifickou úlohu v měřítku celospolečenském i s mimořádnými dopady na celý orchestr a na jeho jednotlivé členy. Autorka přesvědčivě ukazuje doposud jen nesystematicky prozkoumanou skutečnost, že právě zahraniční styky České

filharmonie nepředstavovaly v této době pro státní moc režim pouze ekonomické zisky a domnělá pozitiva v rovině ideologické a zahraničně-politické, ale že sloužily jako nejčastější nástupní prostor strany bezpečnostních složek k prosazování jejich cílů v orchestru a u jednotlivých jeho členů.

„Kronikářský“ popis sezóny 1952/1953 (s. 113–118) postihuje plasticky všechny uvedené podoby hudebního dění orchestru v omezeném časovém úseku najednou a ve vzájemných interakcích a navíc dobře vystihuje mechanismus mocenských tlaků a kompromisů, v jehož rámci vedení orchestru mohlo realizovat vlastní dramaturgické záměry.

Následující 5. kapitola tematicky dalece přesahuje pouhý popis instituce v pojetí tradičních dějin správy, jak by naznačoval strohý název „*Organizační struktura České filharmonie*“ (s. 136–148). Kromě kompetencí ředitele orchestru a vývoji jeho pravomocí se popisují role jeho poradních orgánů, jakými byly gremiální porady a umělecká rada. Domnívám se, že mohly být na tomto místě více reflektovány různé podoby a vývoj spolupráce ředitele a šéfdirigenta v průběhu 50. let jakožto vztahu pro každý orchestr mimořádně významného. Více údajů mohlo být zde také věnováno postupnému organizačnímu přičleňování dalších uměleckých složek, jako byla různá komorní a pěvecká tělesa a od roku 1958 Mezinárodního festivalu Pražské jaro a potom i Hudební mládeže. Pro nedostatečný badatelský potenciál archivního fondu ČF v Národním archivu je příznačné, že i v této části recenzované práce, která má metodologicky k archivnictví nejbližší, se mohla autorka opřít téměř výhradně o prameny uložené buď v tzv. Hudebním archivu ČF, ale především z fondů nadřízených ministerstev uložených v NA. Důvodem je absence všech základních dokumentů k vývoji právního postavení a k organizaci České filharmonie v jejím archivním fondu uloženém v Národním archivu – z celé kapitoly se jen v jednom případě (v poznámce 48 na s. 143) v části nazvané nepřesně „*Správní orgány*“ věnované hospodářskému a administrativnímu provozu, citují v tomto fondu torzovitě dochované velmi cenné zápisy ze schůzí správního sboru ČF z let 1949–1951.

Jak jsme konstatovali výše, korespondence ČF s různými ministerstvy z 50. a 60. let se ve fondu ČF v Národním archivu vůbec nevyskytuje a autorka ji mohla studovat pouze v tzv. Historickém archivu ČF nebo v archivních fondech Národního archivu MŠK 1952–1959 a MK 1953–1956. Na této pramenné základně jsou zcela postaveny mimořádně zajímavé části nazvané „*Komunikace se státní správou*“ a „*Koncertní jednání*“ (s. 143–148), kde se pěkně analyzují modalities jednání vedení filharmonie s nadřízenými ministerstvy a s organizacemi, které zprostředkovávaly uměleckou činnost orchestru. Přesvědčivě se zde ukazuje, jak se vedení České filharmonie rychle naučilo obratně a většinou úspěšně využívat nedostatku odbornosti a nepřesných kompetencí těchto úřadů a mnohdy i úředníků při rozhodování v uměleckých otázkách.

Nejrozsáhlejší 6. kapitola s názvem „*Politická a státněbezpečnostní kontrola a řízení*“ (s. 149–205) je pro historii orchestru nejobjevnější a čtenářsky nejzajímavější. Jak jsme již uvedli výše v připomínce k významu zahraničních zájezdů, probíhala veškerá umělecká činnost ČF pod systematickou ideologickou a bezpečnostní kontrolou ze strany státních a stranických institucí. Z tohoto úhlu pohledu se vnitřní členění kapitoly jeví jako správné, protože soustředilo popis těchto kontrolních a řídicích mechanismů do jednoho celku. Domnívám se, že výhody toho převýšily nad jistou mírou tematické duplicity – ta se projevuje zvláště u samostatné podkapitoly, která popisuje, jakými formami vykonávalo své řídicí a ideologické funkce různě se reorganizující ministerstvo školství a kultury (s. 151–156). To se pochopitelně tematicky silně prolíná s výše hodnocenou pasáží o komunikaci se státní správou v předchozí kapitole.

Obsahově i interpretačně přínosné jsou další podkapitoly, věnované činností a vlivu závodních organizací KSČ a ROH (s. 156–175) a kádrové politice prováděné v ČF (s. 175–180). V těchto částech se text – kromě fondu ÚV KSČ – opírá nejvíce z celé práce o archiválie z fondu ČF v Národním archivu.

Výhradně na základě fondů Archivu bezpečnostních složek a informací získaných při rozhovorech s někdejšími členy orchestru Rudolfem Beránkem a Lutoborem Hlavsou se podařilo velmi plasticky a v některých detailech až zábavně (např. kompromitující materiál na později naverbovaného Vladimíra Černého, týkající se jeho fines při nákupech oděvů v kapitalistické cizině – pozn. 175 na s. 185) vylíčit postupy Státní bezpečnosti, jimiž získávala mezi členy orchestru své informátory. Neradostný obraz doplňuje již zmiňovaná závěrečná část 3. kapitoly o Karlu Ančerlovi („Karel Ančerl a jeho obraz očima StB“) a místy také poslední, 7. kapitola, „*Několik vzpomínek na Karla Ančerla a na léta padesátá*“ sepsaná na základě rozhovorů autorky s výše uvedenými pamětníky. I když nemáme v tomto ohledu srovnání s obdobnými institucemi, zdá se být počet spolupracovníků StB mezi členy orchestru v 50. letech mimořádně vysoký. Je také hodnotné zjištění, že se většinou nejednalo o členy KSČ, kterých byl zase naopak v orchestru překvapivě nízký podíl (v roce 1953 se uvádí pouze 9–10 osob, z nich ale minimálně dvě nebyli hráči orchestru). StB odváděla u ČF zjevně kvalitní práci, protože měla soustavný přísun informací o určitých osobách i o poměrech v orchestru jako celku. Dařilo se jí také kontrolovat práci svých spolupracovníků vytvářením zdvojených i vícenásobných na sobě nezávislých a navzájem se sledujících informátorů a o to snáze získávala kompromitující materiály. Atmosféru vzájemné nedůvěry až strachu mezi zaměstnanci zvyšovalo povědomí, že mezi sebou mají informátory a udavače, podle pamětníků však ty skutečně nikdy s jistotou neodhalili. Pěkně to charakterizují rozporné názory pamětníků na údajné udavačství vynikajícího violoncellisty Františka Slámy (na s. 168) – přestože je autorka koriguje konstatováním

absence důkazů v dokumentech, obávám se přesto, zda se právě v tomto případě nevydala příliš daleko na pole dohadů.

Jinak ale interpretuje obdobně stále citlivé dokumenty s oprávněnou obezřetností. Autorka v závěru varuje před paušálním odsuzováním všech, kteří se na ideologické a politické šikaně ať už v roli členů KSČ nebo jako informátoři StB podíleli: u informátorů je třeba přihlížet ke způsobu naverbování, k závažnosti a intenzitě podávaných informací, k motivaci a způsobu odměňování. O členech KSČ se konstatuje, že kromě jejich malé četnosti u většiny z nich převažovala pasivita a ideologická vlažnost. V jednání těch, kteří zaujímalí významnější pozice, např. Karla Ančerla, Václava Neumanna nebo administrativního ředitele Karla Kanna, nenaznačují dostupné prameny, že by vůči ostatním nestraníkům zneužívali nějak svého postavení a naopak se snažili odstínit nebo aspoň omezovat neustálý ideologický a politický tlak, který na orchestr vyvíjeli zmíněné mocenské a kontrolní orgány. Velmi zajímavé jsou dokumenty závodní rady ROH (jsou částečně dochovány pouze ve fondu ČF v Národním archivu), které sice také prokazují spoluúčast na politickém nátlaku, na druhé straně ukazují případy překvapivě energických vystoupení odborových zástupců orchestru při obhajobě jeho materiálních a sociálních zájmů. K ovzduší doby patřila spoluúčast odborových orgánů v ryze uměleckých otázkách ať už na půdě odborových schůzí nebo umělecké rady ČF (s. 170–175).

Z práce vyplývá, že kromě nejznámějších případů Rafaela Kubelíka a později koncertního mistra Karla Šroubka docházelo k emigraci mezi členy orchestru nejen v 50. letech ale i později jen zcela výjimečně. Domnívám se, že tato problematika by si zasloužila ještě podrobnějšího zkoumání. Podobně se jako námět k dalšímu bádání jeví srovnání výskytu spolupracovníků StB a členů KSČ s jinými významnými českými orchestry nebo operními scénami. Zatím se můžeme jen dohadovat, že vysoká intenzita zájmu tajné policie nevyplývala z mimořádného postavení ČF vzhledem k jejím zahraničním zájezdům a umělecké spolupráci se zahraničními umělci.

Práci doprovází obsahově hodnotný soubor 87 obrazových příloh, umístěných buď na jedné stránce spolu s textem, nebo dvě fotografie zaujmají celou stránku. Popisky jsou hodně podrobné (čtenář to ocení zvláště u identifikací osob zobrazených ve větších skupinách) a dobře navazují a doplňují hlavní text. Citace pramene obrazové přílohy se uvádí v jejich soupisu na s. 233–237. Archiváře potěší, že kromě fotografií osob tvoří více než třetinu obrazových příloh reprodukce koncertních programů a několika v práci použitých historických dokumentů. Ještě nápadnější než v poznámkách k textu je v citacích pramenů obrazových příloh naprostá převaha tzv. Historického archivu ČF – především díky jeho rozsáhlé fotosbírce. Text dokresluje svým čitelným obsahem i zajímavou podobou pouze několik reprodukcí dokumentů z Archivu bezpečnostních

složek a tři z fondů Národního archivu. Domnívám se, že by práci prospělo i několik reprodukcí plakátů z jejich rozsáhlého souboru z let 1951–1990 ve fondu ČF v Národním archivu.

Seznam „*Prameny a literatura*“ (s. 231–232) doplňuje „*Bibliografická poznámka*“ na s. 223–226 s mimořádně výstižnou charakteristikou historické a muzikologické literatury a především použitých archiválií a dalších pramenů. Kromě formální připomínky k nepřesnému názvu „*Tištěné materiály*“ pro literaturu v druhé části seznamu je třeba kriticky upozornit na matoucí pojem „Hudební archiv ČF“, který se běžně vyskytuje v celé práci a v seznamu „*Archivních pramenů*“ se uvádí jako místo uložení tří souborů historicky cenných dokumentů (jedná se o korespondenci se státní správou, programy ČF a pozůstalost Karla Ančerla). I když se již v odborné literatuře vžil, jeho problematičnost si zaslouží obecnější objasnění:

V této recenzi jsme si všímali více než je zvykem, jakých historických pramenů práce využívá a kde jsou uloženy. Chtěli jsme tak akcentovat v českém archivnictví a zvláště v praxi Národního archivu přetrvávající problém s výkonem předarchivní péče² u poměrně úzkého okruhu historicky významných institucí se specifickými vlastnostmi, mezi něž patří i Česká filharmonie Z pohledu soudobé archivní legislativy se jedná o veřejnoprávní původce,³ kteří většinou náležejí do předarchivní péče příslušných státních archivů již od poloviny 50. let 20. století. Ti z nich, jejichž zřizovatelem je ministerstvo nebo jiný ústřední úřad ČR a kteří mají celostátní působnost, jsou často již od uvedené doby v působnosti Národního archivu – s výjimkou těch, kteří si zřídili specializovaný, dříve zvláštní archiv opět ve smyslu platných norem. Pouze v těchto řídkých případech provádí tyto instituce výběr archiválií z vlastních dokumentů samostatně a samy také zabezpečují jejich uložení a zpřístupnění veřejnosti.

Tito původci se vyznačují několika společnými rysy:

1. Dlouhodobou historickou tradicí a s tím související relativně stabilní základní odbornou činností, která se často opírá o speciální zákonné normy. Kořeny mají tyto instituce někdy až ve 2. polovině 19. století nebo v 1. polovině století 20. a často vznikaly původně na spolkovém resp. soukromém základě (typické pro Českou filharmonii, Národní divadlo nebo Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, V. V. I.),

2. Z hlediska aministrativní vědy se nejedná o ryze byrokratické úřady, ale i tehdy, kdy je výkon státní správy podstatnou částí jejich agendy, je tato vždy spojena nebo spíše podmíněna vlastními činnostmi vědecko-výzkumnými.

² Tento pojem sice z české archivní legislativy vymizel zákonem č. 343/1992 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon ČNR č. 97/1974 Sb. o archivnictví, má však nadále své opodstatnění v archivní literatuře jako odborný výraz pro souhrn činností archivů vůči původcům, jejichž cílem je výběr a akvizice archiválií.

³ Ve smyslu §3 odst 1. zák. č. 499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě v platném znění.

Tyto instituce obvykle představují významnou vědeckou kapacitu ve svém vědním oboru (to platí např. o České geologické službě a nedávno s ní spojeného Geofondu, o Národním památkovém ústavu nebo o Českém báňském úřadu), přičemž u všech, které náleží do odvětví kultury, naprosto převažuje činnost umělecká.

3. S charakterem těchto původů souvisí, že se vyskytují téměř výhradně v odvětví kultury a životního prostředí, v oboru školství k nim náleží patrně jen Pedagogické muzeum.

4. Z převahy vysoce odborných vědecko-výzkumných, metodických nebo uměleckých činnosti vyplývá, že se tyto instituce vyznačují protikladným „institucionálním chováním“: Na jedné straně mívají neobyčejně silně vyvinutou tzv. institucionální paměť, vyznačující se organizační stabilitou, přezívacími pracovními stereotypy a lpěním na dlouhodobém držení dokladů z jejich minulosti, neobvyklém u běžných úřadů. Pro příslušné státní archivy je ale problematický protikladný rys této zdánlivě pozitivní tendence – vedení těchto institucí i odborní pracovníci uznávají sice hodnotu dokumentů se speciálním odborným obsahem, ale dokumentům, které se týkají pouze administrativních, organizačních nebo ekonomických záležitostí, nevěnují patřičnou pozornost. V důsledku toho si např. Česká geologická služba, Český hydrometeorologický ústav nebo Národní památkový ústav ponechávají u sebe celé soubory z odborného hlediska nejcennějších a přitom často velmi starých dokumentů, i když je ve skutečnosti k vlastní agendě potřebují jen zcela výjimečně (typicky to platí např. o originálech meteorologických záznamů od konce 18. stol., jejichž údaje jsou přitom převedeny do digitální podoby a z ní mohou být běžně využívány). Ačkoliv si tyto instituce nezřídily Ministerstvem vnitra akreditované specializované archivy, přesto je fakticky do jisté míry provozují – dlouhodobě u sebe ukládají rozsáhlé soubory dokumentů, umožňují jejich studium široké badatelské veřejnosti a běžně tato úložiště ve svých interních normách nazývají „archivy“. Do Národního archivu přitom navrhují k výběru – obvykle velmi nepravidelně – dokumenty jen provozně-organizačního charakteru. Varovným příkladem rizika spojeného s takovým postojem je Výzkumný ústav vodohospodářský TGM v Praze, který přišel při povodni 2002 téměř o všechny v jeho budově uložené potenciální archiválie.⁴

Uvedená charakteristika platí do jisté míry i pro Českou filharmonii. Archivní fond ČF vznikl v Národním archivu až v roce 2006, přičemž za předchozích 30 let provedl tento archiv (dříve Státní ústřední archiv v Praze) u tohoto původce pouze čtyři skartační řízení, aniž přitom byly navrženy nebo vybrány

⁴ K těmto původcům z pohledu archivářů srv. Kalina, Tomáš: Veřejnoprávní původci se sloni paměti – existuje řešení? Zpravodaj ČIS 50, s. 27–47 a Šimůnková, Karolina: Neakreditované tzv. archivy v kulturních institucích. Tamtéž, s. 49–54.

nějaké archiválie. Po průzkumu dokumentů uložených u ČF v roce 1997 a až jako následek státní kontroly v roce 2006 začala ČF po velkém úsilí archivářů poměrně pravidelně navrhovat dokumenty k výběru a vybrané archiválie předávat do Národního archivu. Neuzavřený a nezpracovaný archivní fond ČF ovšem nese všechny problematické znaky svého vzniku: sestává ze sedmi přejímek uložených přírůstkovým způsobem. Pro badatele nepředstavuje problém různá úroveň předávacích soupisů ale zcela zásadně skutečnost, že celé soubory historicky důležitých dokumentů zůstávají nadále v tzv. Historickém archivu nebo u jiných organizačních útvarů České filharmonie – především v samostatném archivu notových záznamů. Nesoustavně a ne vždy odborně uspokojivá příprava skartačních řízení způsobuje navíc jev typický pro archivní fondy většiny původců tohoto typu: jednotlivé přejímky nepokrývají ani většinu hlavních činností filharmonie v určitém časovém úseku – ten by měly teoreticky určovat uplynulé skartační lhůty jednotlivých typů dokumentů. U fondu ČF v Národním archivu je tomu naopak: tři z prvních pěti přejímek obsahují vždy dokumenty pouze jednoho typu (soubor 1450 plakátů z let 1951–1990, stavební dokumentace k rekonstrukci Rudolfiny nebo databáze koncertů ČF vytvořená správcem notového archivu PhDr. J. Holečkem) a naopak ve dvou velkých přejímky (22 a 29 bm) předávala filharmonie archiválie vzniklé v mimořádně širokém rozpětí let 1894–2006, přitom ale s nerovnoměrným a neúplným zastoupením všech agend a typů dokumentů (např. výroční zprávy o činnosti ČF jsou ve fondu až od r. 1980, korespondence ředitelů a vedení ČF se zahraničím až od roku 1960, s ministerstvy až od roku 1970)

Zatímco archivní fond ČF je řádně evidován v systému Národního archivního dědictví (střední velikost 67 bm ale s velkým časovým rozsahem lety 1894–2007), nemá Národní archiv od zmíněné kontroly ani badatelská veřejnost přesné a snadno dostupné informace o aktuálním obsahu tzv. Historického archivu ČF. Kromě toho z právního hlediska nejsou u ČF uloženy historické prameny až do jejich výběru a evidence skutečnými archiváliemi.

V důsledku takto vzniklé pramenné dvojkolejnosti nenalezala autorka ke svému tématu ve fondu ČF uloženém v Národním archivu většinu zásadních archiválií z 50. a 60. let, které bychom v něm vzhledem k celkovému časovému rozsahu fondu očekávali: organizační řády, statuty a další základní normy instituce, výroční zprávy nebo hodnocení umělecké a hospodářské činnosti filharmonie; kromě toho zůstává podle citací v recenzované knize v tzv. Historickém archivu ČF veškerá pro téma klíčová korespondence ředitelů s ministerstvy a jinými ústředními orgány státní správy z 50. a 60. let 20. století. Důsledkem uvedených okolností je archivní fond ČF Národního archivu přes snahu jeho archivářů v znevýhodněném postavení u badatelské veřejnosti vůči tzv. Historickému archivu ČF. Příznačně to ukazují Programy koncertů ČF, které recenzovaná práce cituje výhradně jako soubor uložený u ČF, i když jeho druhá kompletní řada

se nalézá také ve fondu v Národním archivu. Je zřejmé, že ke zlepšení přístupu a využívání obou „konkurenčních“ souborů historických pramenů k dějinám ČF by nepochybně přispěl výběr a předání alespoň těch archiválií do Národního archivu, které by umožnily částečnou kompletaci archivního fondu ČF k určitému časovému mezníku – zde se nabízí např. konec 60. let 20. století. Bylo by pak možné přistoupit alespoň hrubému uspořádání určité části zatím do jednotlivých přírůstků roztržitého fondu.⁵ Než se tak stane, jeví se jako přechodné opatření, aby Národní archiv měl k dispozici soupisy všech potenciálních archiválií, které se stále nalézají v tzv. Historickém archivu ČF. Ty by pak měly být dostupné i badatelské veřejnosti v Národním archivu.

Závěrečné hodnocení práce nemůže být než veskrze pochvalné. Autorka dostala svému úvodnímu příslibu a díky objevenému obsahu a především metodologickému pojetí předložila dílo, které je průkopnické nejen mezi dosavadními pracemi z dějin České filharmonie a obdobných kulturních institucí, ale i v rámci soudobé české historiografie. Nejnápadnějším přínosem práce je mezioborově koncipovaný výklad umělecké úlohy České filharmonie v přesně a účelně vymezeném kontextu obecnějšího kulturního, společenského a politického vývoje; autorka k tomu úspěšně kombinovala metody strukturní analýzy a případových studií. Ty použila i v kapitole, zabývající se organizačním vývojem České filharmonie a právě v našem časopise je na místě tuto pasáž vyzdvihnout jako metodologicky inspirativní příspěvek k modernímu pojetí dějin správy.

Čtenáře z řad archivářů bude zvláště zajímat i druhá kladná stránka recenzované práce – systematické a pečlivé využívání primárních, především archivních pramenů na základě zjevně pečlivé heuristiky. Nehledě na výše uvedené dílčí a převážně jen formální připomínky k této problematice je nutné ocenit, že autorka za dané situace optimálně zkombinovala studium obou „mateřských“ fondů ČF uložených v Národním archivu a v tzv. Historickém archivu ČF s dalšími archivními fondy. Stojí za zmínku i uvážlivé využití informací získaných při rozhovorech s pamětníky.

Čtivě napsaný text prozrazuje, že autorka má k tématu osobní vztah, který překračuje intenzitu běžného zájmu historika o aktuálně zkoumaný fenomén.

⁵ Zásadním řešením u ČF a dalších takovýchto původců by bylo zřízení akreditovaných specializovaných archivů se všemi jejich zákonem určenými vlastnostmi. S nesouhlasem archivní obce se kdysi setkala recenzentova teoretická úvaha o akreditaci specializovaných archivů, které by měly působnost omezenou pouze na určité druhy nebo soubory historických dokumentů např. u Agentury ochrany přírody a krajiny by se to mohlo týkat Ústředního seznamu ochrany přírody, u České filharmonie vedle samotných hudebnin i některých provozně častěji používaných dokumentárních souborů jako např. fotosbírkou nebo tzv. pozůstalostí dirigentů nebo hráčů, pokud obsahují pouze dokumenty soukromé povahy – srv. Kalina, Tomáš: Veřejnoprávní původci se sloní paměti – existuje řešení? Zpravodaj ČIS 50, s. 46–47.

Vypovídá o tom v celé práci se projevující obdiv k uměleckému a společenskému působení orchestru jakožto „významného nositele interpretační paměti ve vztahu k české hudební tvorbě“ (s. 11). Není proto překvapivé, že již úvodem se zadostiučiněním předesílá nejdůležitější poznatek, že „orchestr obstál v době, kdy kultura i mezilidské vztahy byly deformovány politickým režimem“ (s. 12).

Tomáš Kalina

Iblová Michaela: Česká filharmonie pod tlakem stalinské kulturní politiky v padesátých letech, Nakladatelství Karolinum. Praha 2014, 247 s.

JIŘÍ KŘEŠŤAN: PŘÍPAD VÁCLAVA TALICHA

Nevelká knížka Jiřího Křesťana, věnovaná světově proslulému českému dirigentu Václavu Talichovi, skrývá uvnitř mnohem více, než by se na první zběžný pohled mohlo zdát. Autor totiž neusiloval o prostý chronologický výčet peripetií Talichova života, ale použil pohnutý umělcův osud k hlubší meditaci nad obecnějšími, věčně palčivými otázkami kolaborace a následného stíhání „zrádců národa“. Tedy nad problémy, které se ve 20. století periodicky derou do centra pozornosti české společnosti i její historiografie – nejprve po vzniku samostatného státu v říjnu 1918, nebývale silně po pádu nacistického okupačního režimu v květnu 1945 a naposledy pak (doposud aktuálně) po sametové revoluci v listopadu 1989. Výjimečná poctivost, s jakou se Křesťan ponořil do zkoumání konkrétního Talichova případu, může být přitom v obecnější rovině skvělou inspirací pro analýzu podobných kauz.

Autor především střízlivě zachytil a kontextualizoval jednotlivá protektorátní provinění, pro která byl šéf opery Národního divadla v květnu 1945 trestně stíhán. Patřil mezi ně například zájezd českých kulturních pracovníků do říše v roce 1940 (povinně doprovázený obdivnými reportážemi v tisku), veřejný projev v červenci 1942 v Obecním domě (propagující v atmosféře doznívajícího teroru heydrichiády význam německé hudební kultury), členství v České lize proti bolševismu či údajné osobní styky s neblaze známým ministrem Emanuelem Moravcem (ve skutečnosti profesním nadřizovaným obviněného). Kniha se přitom úspěšně distancuje od poválečného polarizovaného černo-bílého vidění světa a dokáže rozlišit jednotlivé etapy Talichova vývoje. Z mlhy pozdějších dezinterpretací tak vystupuje působivý obraz člověka, který se pod tlakem vnějších okolností i v důsledku předchozích vlastních ústupků postupně měnil z levicově smýšlejícího umělce, pronásledovaného ještě v roce 1939 fašistickým tiskem za přemíru českého vlastenectví, v neochotnou, ale nakonec přece jen povolnou loutku protektorátní kultury.

Zároveň s odmítnutím povrchní obžaloby se však Křesťan vyvaroval i opačného extrému, totiž přehnaného patosu, který protitalichovská kampaň z roku 1945 vyvolala u některých dnešních autorů.¹ Nepodlehli totiž lacinému vábení, aby poválečnou štvanci na skutečné i domnělé kolaboranty vysvětlil zjednodušeně jako pouhý nástroj mocenského boje produkovaný komunistickou stranou. Zdůraznil sice, že řada nejdravějších kritiků Václava Talicha pocházela z okruhu stoupců muzikologa a komunistického ministra Zdeňka Nejedlého. (Který měl s Talichem

¹ Srov. např. Kuna, Milan: Václav Talich 1883–1961. Šťastný i hořký úděl dirigenta. Praha 2009; Motl, Stanislav: Mraky nad Barrandovem. Praha 2006.

nevyřízené účty již z doby konkurzu na post šéfa opery Národního divadla v roce 1935.) Na druhou stranu ale též rozpoznal, že mezi největší Talichovy zastánce patřili vedle Alice Masarykové též čelní komunističtí umělci a veřejní činitelé Emil František Burian a Vítězslav Nezval, později dokonce ministr Václav Kopecký. Politický kontext celého případu byl tedy až druhotný. Proto Jiří Křestan, aniž by jakýmkoli způsobem omlouval skutečná Talichova protektorátní selhání, určil jako hlavní příčiny poválečné protitalichovské kampaně obecnou nacionálně vyhrcovanou společenskou atmosféru a četné starší křivdy osobní povahy.

Nešlo mu totiž o prvoplánové odsouzení či obhajobu zkoumaného subjektu, ale o hlubší analýzu lidských osudů, prostou všech apriorních predsudků. Sám to v závěru vysvětlil „*Spíše než historiografie pyšné a suverénně rekonstruující minulé světy, či dokonce historiografie zatracující a nemilosrdně pranýřující je mi blízká historiografie soucivící a váhající, pokorná a pochybující, nehlučně hledající a nahlížející děje z různých úhlů a perspektiv, dodávající k pravdám tesaným do kamene slůvko, 'ale'.*“ (s. 163) A dodal, že motivem k takovému druhu zkoumání, je historikův neodbytný zájem o vlastní duši. „*Nepíšeme svá díla jen proto, abychom soudili jiné či pouze zjistili, 'jak to tenkrát bylo'. Píšeme také proto, abychom se v mučivých tazáních a pochybách pokusili stát se lepšími.*“ (s. 164) Jiří Křestan proto příznačně nepopírá právo Zdeňka Nejedlého, pohoršovat se nad protektorátním jednáním Václava Talicha. Doplňuje však celkový obraz o vlastní otázku, zda sám Nejedlý obstál v 50. letech během jiné diktatury lépe. Text tak přestává být pouze biografií Václava Talicha, protože nabízí hned dva osudově propletené životopisy (Talicha a Nejedlého). Dva srostlé příběhy dvou významných osobností, z nichž každá v jiné epoše a každá svým zcela osobitým způsobem ztroskotala, aniž by nutně některá z nich musela být od počátku do konce výhradně černá, nebo naopak bílá.

Na závěr uvedme, že kniha je velmi vyzrálým dílem, opírajícím se o mnohaleté autorovo studium tématu.² Křestan je navíc virtuózní vypravěč, jenž se při popisu sledu událostí pohybuje s mistrnou lehkostí. Vedle promyšlené argumentace dokáže čtenáře zaujmout i velice barvitým slohem. Zdařilé grafické provedení knihy, které kombinuje stylovou uměřenost s moderními trendy užívajícími více barev textu, atypickým formátem (15 x 15 cm) a množstvím obrazových příloh, vytváří z knihy komplexní umělecký artefakt.

Jakub Šlouf

Křestan, Jiří: Případ Václava Talicha. K problému národní čistoty a českého heroismu, Akropolis. Praha 2014, 206 s.

² Autor se dlouhodobě zajímá o vztah Zdeňka Nejedlého a Václava Talicha. Srov. Křestan, Jiří: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění. Praha – Litomyšl 2012; Vlastní text knihy vychází z předchozích publikovaných studií. Srov. Křestan, Jiří: Srdce Václava Talicha se ztratilo. K problému národní čistoty. Soudobé dějiny 16, č. 1, 2009 a č. 2–3, 2009, s. 69–111 a 243–275.

ANTI-PITHART

ČILI OPATRná CHVála VZPURNOSTI

Agilní nakladatelství Scriptorium prokázalo znovu dobrý odhad pro vydání atraktivního titulu.¹ Odhodlat se ke knižnímu uveřejnění diplomové práce je vždy odvážné – většina vysokoškolských učitelů přece pravidelně lamentuje, jak upadá úroveň tohoto typu kvalifikačních prací (nenařikají tím vlastně tak trochu i sami na sebe?). Přestože recenzovaná studie má své diskutabilní momenty, její vydání je potřeba jednoznačně uvítat. Lze ji číst různými způsoby: jako historickou analýzu, inovativní a odvážnou, ale – „nedotaženou a nedomyšlenou“² či přímo obsahující „nedostatky takřka „proseminárního“ charakteru“³ jako „pozoruhodnou lekci z historického optimismu“⁴ ale dokonce i jako „předvolební četbu (i povolební)“ či jako „dobrou příručku k úvahám, jak ze současného marasmu“.⁵ Tím vším vlastně recenzovaná práce svým způsobem opravdu je, a asi ještě něčím navíc... Je dílem vícerozměrným, vystřelujícím nápady k různým tématům, dílem kladoucím otázky a formulujícím neotřelé odpovědi.

Jméno novináře a politika PhDr. Matěje Stropnického (*1983) je obecně dosti známé, zejména pro jeho mediálně vděčný odpor proti Bursíkovu vedení Strany zelených. Obyvatelé Prahy 3 asi ale v současnosti oceňují více, že se Stropnický kromě jiného zasadil například o zastavení sporného developerského projektu na využití nákladového nádraží na Žižkově. Podíl na praktické politice (od června 2012 je Stropnický místostarostou Městské části Praha 3, členem zastupitelstva se stal již v roce 2006), dotýkající se životů obyčejných lidí, dává jeho názorům zajímavý rozměr a jistou „nad-váhu“. Přejdeme ke knize samotné. „Cílem práce... je zprostředkovat pět základních úhlů pohledu na fakt svobody slova v *osmašedesátém* a kriticky je analyzovat. Jsou jimi pro mne: svoboda

¹ Připomeňme mimořádný veřejný a odborný zájem, s nímž se setkal nedávný počín nakladatelství v podobě publikace Pullmann, Michal: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu. Praha 2011. O knize jsem referoval in: *Paginae historiae*, roč. 20/1, 2012, s. 421–422.

² Nečasová, Denisa: Matěj Stropnický: Myslet socialismus bez tanků. Svoboda slova ve střed/tužímě československého roku 1968. In: *Časopis Matic moravské* 132, č. 2, 2013, s. 549.

³ Mervart, Jan: Matěj Stropnický. Myslet socialismus bez tanků. Svoboda slova ve střed/tužímě československého roku 1968. In: *Dějiny a současnost* 35, 2013, č. 3, s. 48.

⁴ Kanda, Roman: Matěj Stropnický: Myslet socialismus bez tanků. In: *Tvar* 25, č. 2, 2014, s. 20.

⁵ Šícha, Jan: „Myslet socialismus bez tanků“ Matěje Stropnického, četba předvolební. In: *Deník Referendum*, 19. 10. 2013. <http://denikreferendum.cz/clanek/16636-myslet-socialismus-bez-tanku-mateje-stropnickeho-cetba-predvolebni> [citace 21. 7. 2014].

slova jako zdroj kontrarevoluce, nástroj reformy, projev neodpovědnosti, ohnisko subverze a prostor artikulace.“ (s. 22 recenzované práce) Je trochu úsměvné, a pro autora asi typické, že nedočkavě hned při vymezení cílů prozradí či výrazně naznačí závěry a řešení.

Pět různých pohledů na problém svobody slova, jak je rozpoznává v dramatickém roce 1968, dalo autorovi vykristalizovat pěti skupinám aktérů tzv. Pražského jara – nazývá je dogmatiky, reformátory, realisty (pragmatiky), tzv. nepojmenovanými (jde o nestraníky, nekomunisty, angažované občany) a radikální demokraty. Nyní ať padnou na hlavu autora námitky historiků a pramenoználců, ať je bit hned na začátku – výběr pramenů k jednotlivým skupinám není zdůvodněn a nelze jej označit za vyčerpávající, některé citace jsou neúplné (Denisa Nečasová si dala práci, aby vypočetla konkrétní stránky knihy, na nichž nalezla tento prohřešek⁶), autor někdy nekriticky „míchá“ dobové písemnosti s dokumenty, které vznikly až s odstupem doby (např. dodatečně psané vzpomínky), na některých místech podléhá jazyku dokumentů, jinde zase odbíhá od tématu a nechává se strhnout vedlejšími problémy, v jednotlivých skupinách svádí dohromady lidi, kteří kráčeli cestami různorodými.

Autor nepsal a neobhajoval svou práci na některé historické katedře či ve vědeckém ústavu, ale to jistě nemůže být výmluvou pro formální a metodologická pochybení. Ostatně obor mediálních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, který Matěj Stropnický absolvoval, má dobrou pověst a jeho učitelé dlouhodobě a záslužně přispívají k pěstování historického povědomí u budoucích novinářů. Je možná škoda, že „hvězdné“ lektorsko-recenzní trio Václav Bělohradský – Jan Keller – Jiří Kraus nebylo doplněno někým z historiků, který by posoudil postupy a výsledky Stropnického práce z hlediska čistě „řemeslného“. Na druhou stranu, přiznejme autorovi právo volby témat, přístupů k nim i k výběru pramenů. Jako archiváře mě pochopitelně mrzí, že nevyužil jediného archivního fondu či sbírky, lituji, že téměř nereflakuje dosavadní odborný výzkum, ale současně musím ocenit, že v některých pasážích se napájel ze zdrojů dosud málo vytěžených. To platí třeba o dokumentech tzv. dogmatiků („ultralevých“), sledujících v letech 1968–1969 linii Moskvy.

Autorovi je vytýkána po právu jistá tematická rozbíhavost, kdy podle Romana Kandy „souvislý výklad se začíná třepit do množství exkurzů“.⁷ Právě v těchto exkurzech však často najdeme originální interpretace textů. Zmíním alespoň pasáží o textech Jana Patočky z doby Pražského jara⁸ a o jeho

⁶ Nečasová, D.: Matěj Stropnický: Myslet socialismus bez tanků. Svoboda slova ve střed/tu zájmu československého roku 1968, s. 551.

⁷ Kanda, R.: Matěj Stropnický: Myslet socialismus bez tanků, s. 20.

⁸ Patočkovu dílo jistě nabízí řadu nových možností interpretace, jak jsem si naposledy uvědomil nad knihou Kohák, Erazim: Domov a dálava. Kulturní totožnost a obecné lidství v čes-

polemice s texty Karla Kosíka (s. 100 n). Stropnický výklad uzavírá postřehem: „Patočka a česká fenomenologická nebo prostě jen nemarxistická filosofie nebude už nikdy Kosíkovi a filosofii marxistické tak blízko jako v osmašedesátém roce.“ (s. 102) Upozornění na jistou „konvergenci“ kritických textů, vycházejících z marxistických i „nemarxistických“ inspirací, na konci šedesátých let doplňuje Stropnický postřehem, že současně docházelo k posilování soutěživosti a vyhraňování stanovisek, zejména tam, kde se texty svým charakterem blížily politickým programům. V této souvislosti rozebírá u nás dlouho opomíjené texty Ivana Svitáka, k nimž se někteří badatelé vrací teprve v poslední době. Podobným Stropnického úvahám lze vytknout jen jediné – že se zvoleným tématem souvisejí někdy jen volně.

Pokusit se o třídění aktérů historických dějů, konstruovat uměle skupiny, které se ve své době samy jako kolektivní entity nedeclarovaly, to je postup legitimní a plodný,⁹ ale také odvážný. Vždy musí dojít ke zjednodušením a autor se stává snadným terčem kritiky recenzentů. V našem případě například Jan Mervart shledal nepřipadným, že do stejné skupiny dogmatiků zařadil autor vedle sebe Vasilu Biřáka a Jiřího Hájka. Připomíná Hájkovo působení v časopise *Plamen*,¹⁰ v němž se podle jeho názoru v šedesátých letech „formovalo radikálně demokratické podhoubí českého reformismu“.¹¹ Stropnický si ovšem všímá především Hájkových názorů z posrpnového období,¹² kdy lze nesporně nalézt zřetelné styčné body jeho myšlení s názory politiků Biřákovy typu. Jednotlivé skupiny ostatně Matěj Stropnický vnímá tam, kde je to potřeba, i jako „velmi heterogenní“ (srv. příklad reformátorů, s. 54) a pokouší se mezi jednotlivými aktéry diferencovat.

Vrcholným bodem umění „konstruktivistického“ (které přísný Jan Mervart odkazuje spíše do „hospodské debaty“) je vymezení skupiny realistů. Autor formuluje vizi dvou pólů realismu konce šedesátých let. „Ten první, *socialistický*, zakládá svůj *realismus* na předpokladu, že *socialismus*, i pod dozorem tanků, je třeba uchovat jako žádoucí společenský systém a ostatní přizpůsobit. Ten druhý se ořísesem tanků se *socialismem* rozchází. Oba však za *realistickou* výchozí skutečnost pokládají fakt omezené suverenity a oba jsou ochotny jí v této situaci obětovat svobodu slova. První typ *realismu* je Husákův, druhý Pithartův.

kém myšlení. Praha 2009, srv. zejm. s. 263 n. Recenzi na knihu jsem uveřejnil in: Soudobé dějiny 16, č. 4, 2009, s. 755–756.

⁹ Souběžně s recenzovanou knihou uplatnil velmi produktivně identický postup při analýze prvorepublikové sociálně demokratické strany Polášek, Martin: Revizionisté, progresivisté a tradicionalisté. Programové debaty v československé sociální demokracii v letech 1924–1938. Praha – Brno 2013. Knihu jsem recenzoval in: Politologická revue 20, č. 1 (červen 2014) s. 214–218.

¹⁰ Časopis Československého svazu spisovatelů *Plamen* vycházel v letech 1959–1969.

¹¹ Mervart, J.: Matěj Stropnický. Myslet socialismus bez tanků. Svoboda slova ve střed/tu zájmu československého roku 1968, s. 48.

¹² Srv.: Hájek, Jiří: Mýtus a realita ledna 1968. Praha 1970.

Jakkoli to vypadá kaciřsky, oba prameny v týchž zdrojích, za skutečně uznávají tytéž předpoklady a vidí v *obrodném procesu* tytéž zásadní vady – jen jejich závěry se liší, ovšem podstatně.“ (s. 72). Jan Šícha nazývá přílehavě Stropnického spojení Husáka a Pitharta „pozoruhodnou provokací“.¹³ Tvoří ovšem, do dejme, jeden z úhelných kamenů publikace.

Hned v úvodu práce Matěj Stropnický upřímně vyznává, že původně chtěl ve své práci jen doložit teze, které na konci sedmdesátých let při hodnocení Pražského jara formuloval Petr Pithart.¹⁴ Pithartova kritika neodpovědnosti novinářů i reformních politiků a jejich nedostatku realismu v hodnocení situace, ústící v závěr o nereformovatelnosti komunismu, narazily ovšem na Stropnického zpočátku „ne zcela přiznané“ úsilí „obhájit možnost reformovaného komunismu“ (s. 19). Pithartovo „vykoupení se zřeknutím“ (s. 79) se stává objektem polemické kritiky, která je nejvlastnější náplní recenzované práce, jež se v důsledku toho jeví více než něčím jiným – „Anti-Pithartem“.

Rok 1968 čeká na své nové hodnocení a to nebude možné bez reflexe Pithartova cenného díla. Toho však nedosáhneme bez porozumění jeho osobnímu vývoji, bez vcítění do jeho vnitřních dilemat. Neexistovaly příznaky Pithartova „obratu“ již před srpnem 1968? Lze interpretovat jeho *Osmašedesátý* bez analýzy kontextu doby, kdy vznikal, a bez pochopení souvislostí s jeho dalšími díly, například s esejem *Pokus o vlast*, uveřejněným v časopise *Svědectví* v roce 1979, či s pokusem o „podivenovské“ vyrovnání se s českými dějinami?¹⁵ Lze při analýze Pithartových postojů v šedesátých a sedmdesátých letech nebrat do úvahy jeho roli po roce 1989, kdy se třeba postavil proti tehdy náhle povstalemu „zběsilému“ antikomunismu? Pithartovo hledání nám nemusí svým směrem vyhovovat, musíme však přiznat, že se opírá o hlubokou sebereflexi a nespornou vnitřní konzistentnost, doplněnou o mimořádný duševní rozhled. V našich krajích jde o bylinky velmi vzácné. Jan Šícha ve své recenzi soudí, že Matěji Stropnickému se Pitharta podařilo „překonat“, ale současně dodá, že Pithartova kniha „zůstane zdrojem vážných podnětů“.¹⁶ Petr Pithart, kterého Matěj Stropnický nakonec zanechává pod palbou svých argumentů „zmoženého [...] vlastními protimluvami“ (s. 94), vychází v recenzované práci poněkud ploše, byť nové čtení jeho textů má svou hloubku i své kouzlo.

Kritický osten Matěj Stropnický posléze zamířil i proti mladému historikovi Jiřímu Hoppemu, jehož považuje za hlasatele Pithartovy koncepce.

¹³ Šícha, J.: „Myslet socialismus bez tanků“ Matěje Stropnického, četba předvolební.

¹⁴ Poprvé byla pozoruhodná Pithartova práce *Osmašedesátý* publikována pod pseudonymem J. Sládeček v roce 1980 v nakladatelství Index v Kolíně nad Rýnem (Köln). Epilog knihy je datován: „červen 1977 – srpen 1978“.

¹⁵ Podiven (společný pseud. Petra Pitharta, Petra Příhody a Milana Otáhalo): *Češi v dějinách nové doby 1848–1939*. Praha 2003².

¹⁶ Šícha, J.: „Myslet socialismus bez tanků“ Matěje Stropnického, četba předvolební.

Jeho výklad označuje za „zcela tendenční a účelový“ (s. 59, pozn. 124). Hlavní námitka zní: „Hoppeho sympatie stojí *nepřiznaně*, ale o to vlezleji předem na straně liberální demokracie a tržního hospodářství.“ (s. 109) Svým sympatiím prý podřizuje i výběr pramenů (jazykem poněkud „hurónským“ to Stropnický nazývá „neudržitelně jednostranným zdrojováním“) a „svým podáním, stylistikou a výrazivem *reformisty* systematicky difamuje“ (s. 109). Hoppe prý neúnosně přeceňuje roli politických hnutí KAN a K 231 i obnovující se sociální demokracie,¹⁷ jimž Stropnický naopak přiznává význam jen „symbolický“. Považuje za sporné, zda reálnou politickou opozici vůbec představovaly (s. 110). Hoppe se prý pokouší dění roku 1968 přiblížit co nejvíce struktuře liberální demokracie. Stropnický nepokládá Hoppeho závěry za zcela bludné, připouští, že v jeho interpretaci je „jistě i část pravdy“. Žádá po něm však, aby své preference otevřeně „přiznal“.

Každý historik nesporně přistupuje k výběru pramenů a jejich interpretaci pod vlivem vlastních znalostí, názorů a zkušeností. Musí ale nutně předem deklarovat své politické a světonázorové přesvědčení? Neotevírají se tím trochu vrátka k aroganci majitelů „jediné správné“ pravdy, kterým ti druzí nemohou rozumět? Nehrozí nebezpečí, že se diskuse změní v monology hluchých? A není historikova práce procesem poznání, v němž se on sám mění? Nezůstane přece celý život vězet v jedné „škatulce“... A co když bude chtít hrát historik se čtenářem trochu zábavnější a rafinovanější hru a nebude mu chtít hned ukázat závěry, ke kterým jej povede? A co když vidí pravdu jako složitou a vnitřně rozpornou? Předkládá-li Stropnický Hoppemu, že přistupuje k hodnocení osmašedesátého „s pýchou pravdy roku 2009“, pak je přece jasné, že také Stropnického pravda nemůže být ničím jiným, než pravdou konkrétního okamžiku.

Nepodezírám Stropnického, že by směřoval k jednoduchým ideologickým floskulím. Prokazuje přece schopnost vnímat historické jevy v jejich vnitřní rozpornosti a komplikovanosti. Připomenu jen brilantní výklad vztahu reformátorů ke svobodě slova: „Svoboda slova [...] pro *reformátory* v *osmašedesátém* znamenala několik protichůdně působících faktorů: byla jedním z jimi zamýšlených důsledků *reformy*, měla působit jako nástroj a stala se mimoděk kontrolou této *reformy* i politiky samé; v pojetí *reformátorů* představovala pro *reformu* postupem času zároveň také nebezpečí, obava z veřejného mínění při jejím možném omezení znamenala ovšem později nejen případné ohrožení *reformy*, ale i *reformátorů* samotných a nakonec jim pravděpodobně zachránila život, aby se, již omezovaná, stala nástrojem posrpnové *normalizační* podoby *reformem*,

¹⁷ Objektlem Stropnického kritiky se stává především kniha: Hoppe, Jiří: *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období Pražského jara*. Praha 2009. Je přitom pikantní, že například v článkové produkci se redukuje heuristická základna Stropnického práce výhradně na edici: Hoppe, J.: *Pražské jaro v médiích*. Praha – Brno 2004.

zvolna se měnicích v restauraci, obnovení pořádku.“ (s. 66–67) Důkazem jeho odborné připravenosti je i to, že „svůj“ ústřední problém svobody slova nevidí izolovaně a pokouší se vymezit skutečnou roli médií. S odvoláním na Zdeňka Mlynáře uvádí: „Kontrolu demokratického fungování státu, dohled nad politikou nemůže trvale vykonávat svobodný tisk. Je třeba institucionalizovat i jiné mechanismy kontroly, zejména svobodné volby ve státě i ve straně a z nich plynoucí odpovědnost volených funkcionářů a politiků těm, kteří je volili.“ (s. 58) Taková teze má i své aktuální aspekty...

Jan Mervart i Denisa Nečasová mají právo hodnotit knihu Matěje Stropnického jako vědeckou práci a vytýkat jí nemilosrdně formální a metodologické nedostatky.¹⁸ Podle mého názoru je třeba ji ale především vnímat jako strhující reportáž, do níž vstupuje sám autor, a především jako výraz generačního hledání, které se, jak se zdá, už nemůže obejít bez návratů do minulosti. Ve „slavném“ roce 1968 nalézá Matěj Stropnický své „blížence“ ve skupině tzv. nepojmenovaných (zde se mi jeví jako vysloveně objevené upozornění na osobnost Alexandra Klimenta, nalezneme tu rovněž Václava Havla, Jana Patočku, Ivana Svitáka, Egona Bondyho či Emanuela Mandlera), ale především mezi těmi, které nazývá radikálními demokraty. Zde oceňuje především dílo Karla Kosíka, A. J. Liehma, Milana Kundery a vrací se i k textu *Dva tisíce slov*. Knihu pak připsal památce Jaroslava Šabaty. Rozsah knihy pochopitelně neumožnil detailní rozbor jednotlivých děl, autor navíc preferoval polemický ráz svého textu na úkor postupů analytických.

Petr Pithart myslím musí být knihou i jejími ohlasy nadšen – po téměř čtyřech desetiletích po napsání jeho *Osmádesátého* se dohadujeme, zda (či v jakých směrech) už byl konečně překonán. Připomeňme ještě Jiřímu Hoppemu – každé dílo se hned po vydání má stát objektem kritiky – nejsmutnější je přece úděl prací, o něž se nikdo nezajímá. Každé kvalitní dílo se stává objektem zájmu „termitů“, kteří se z něho pokoušejí odnést něco potřebné. Budova nebo její části se možná časem zhroutí. Buďme vděční za to, že žijeme v době, kdy lze pěstovat svobodnou kritiku. Važme si inteligentních buřičů, jak nás k tomu nabádá Václav Bělohradský. „Věřme vzbouřencům! Ne revoluce, ale neustálé rebelie, vzpoury skupin, jednotlivců, někdy i celých národů, náhlé a nepředvídané, inspirované ne znalostí zákonů dějin, ale urážkou, ponižením, zrazenou pamětí! Nebo obranou přirozené řeči proti různým odborným hantýrkám mocných. Nepotlačitelná lidská vzpurnost vybuchující nepředvídaně „zde a nyní“

¹⁸ Musím na tomto místě zdůraznit, že recenze Denisy Nečasové nevyznívá pouze negativně. Autorka přiznává Stropnickému „originální inovativní přístup“, oceňuje jeho „znalost fenoménu kolektivní paměti“ i schopnost „brilantní analýzy pojednávaných děl“ i umění „vystihnout podstatné jevy, adekvátně je zasazovat do kontextu, komparovat atd.“ Nečasová, D.: Matěj Stropnický: Myslet socialismus bez tanků. Svoboda slova ve střed/tu zájmů československého roku 1968, s. 549–551.

proměňuje svět v místo, v němž lze žít.¹⁹ Z ocelového pole paušalizujícího antikomunismu devadesátých let, z věčné „obranu přirozené řeči“ se nyní rodí nový diskurs, kritický vůči realitě i vůči minulosti. Přihlížíme s nervózním napětím. Kniha Matěje Stropnického má problematická místa, poskytuje ale naději, že hledání a samostatný úsudek v demokratické diskusi mají smysl.

Jiří Křesťan

Stropnický, Matěj: Myslet socialismus bez tanků. Svoboda slova ve střed/tu zájmů československého roku 1968, Scriptorium. Praha 2013, 164 s.

¹⁹ Bělohradský, Václav: Společnost nevolnosti. Eseje z pozdější doby. Praha 2007, s. 129.

PAVEL KOSATÍK: TIGRID, POPRVÉ. PRŮVODCE OSUDEM INTELIGENTNÍHO MUŽE VE DVACÁTÉM STOLETÍ

Již sám název knihy Pavla Kosatíka „Tigrid, poprvé. Průvodce osudem inteligentního muže ve dvacátém století“, kterou vydala koncem roku 2013 Mladá Fronta, napovídá, že zájemci o osobnost Pavla Tigrida zatím neměli příliš z čeho čerpat. Je sice pravdou, že vydání této knihy předcházela kniha Petra Kotyky „Mně se nestýskalo“¹, ale ucelený životopis Pavla Tigrida doposud chyběl. Pozice Pavla Kosatíka byla o to těžší, že sám Pavel Tigrid zájemcům o svůj život situaci příliš neulehčoval, vlastní autobiografii nenapsal a případné životopisce odkazoval na rozhovory již poskytnuté. Autor se však s danou situací vypořádal solidně, s erudicí sobě vlastní. V osmatřiceti kapitolách, které svojí formou jakoby odkazují na Tigridova „Kapesního průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu“ (ostatně odkazuje na něj již samotný titul Kosatíkovy knihy), autor systematicky zpracovává jednotlivé úseky Tigridova života.

Svoji knihu Kosatík počíná původem rodu Schönfeldů, ze kterého Pavel Tigrid (vlastním jménem Schönfeld) pocházel, pokračuje rodinou a prostředím, ve kterém mladý Pavel vyrůstal, přes studentská léta a jeho divadelní a žurnalistické začátky až k Mnichovu a okupaci, po které následoval Tigridův odvážný útek do Londýna. Líčí jeho život a práci v první emigraci ve Velké Británii, návrat domů, práci na ministerstvu zahraničních věcí, spolupráci s lidovci, práci na postu šéfredaktora Obzorů a Vývoje. Nevynechává ani Tigridův soukromý život, vztahy se ženami a manželství s Ivanou Tigridovou (rozenou Myškovou). Kniha pokračuje Tigridovým druhým útekem po Únoru 1948, životem v Německu, kde se k němu připojila manželka Ivana, péčí o uprchlíky a zakládáním československé redakce Rádia Svobodná Evropa v Mnichově, ze které po neshodách s Ferdinandem Peroutkou odešel do USA.

Kosatík plasticky líčí Tigridovy tvrdé začátky v New Yorku, zakládání Svědectví i koncepci gradualismu, jíž byl Tigrid zastáncem, i jeho pozdější přesídlení v roce 1960 s rodinou a redakcí Svědectví do Francie. Nevyhýbá se ani otázce

¹ Kotyk, Petr: *Mně se nestýskalo*. Praha 2010. Základem této knihy se stal záznam rozhovorů, které natočil Petr Kotyk s Pavlem Tigridem a Ivanou Tigridovou v roce 1992 v jejich domě v Héricy ve Francii. Kotykova kniha přináší Tigridovy nezvykle otevřené vzpomínky na jeho vlastní život.

financování Svědectví. Popisuje Tigridův život ve Francii, práci ve Svědectví, jeho poměr k francouzské intelektuální společnosti a kontakty s Čechy a Slováky přijíždějícími sem přes železnou oponu. Rozebírá Tigridův postoj k událostem roku 1968, se kterými se vyrovnal v několika knihách² a také jeho postoj k „posrpnové“ emigraci, jež Kosatík demonstruje především na osobě Jiřího Pelikána. Zmiňuje Tigridovu spolupráci s exulanty z ostatních zemí východního bloku (především z Polska a Sovětského svazu), s níž souviselo založení mezinárodní organizace na podporu ochrany lidských práv Help and Action³, Tigridovu reakci na vznik Charty 77 a organizování mezinárodní konference, na níž byl založen Mezinárodní výbor na podporu Charty 77.

Samostatné kapitoly jsou věnovány Tigridovu vztahu s Václavem Havlem, zapojení do sdružení Opus Bonum a tzv. „Afěře Danubius“⁴. Kosatík neopomíjí ani dlouholeté sledování Pavla Tigrida a redakce Svědectví ze strany StB, zabývá se i způsobem, jakým bylo Svědectví distribuováno do Československa, podrobněji se věnuje životu redakce v osmdesátých letech a vzniku Tigridovy nejznámější a nejprodávanější knihy „Kapesního průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu“⁵. Poměrně málo prostoru je v knize věnováno období po roce 1989, kdy Tigrid působil na pozici poradce prezidenta Václava Havla, stal se členem koordinační rady Česko-německého fondu budoucnosti a později v letech 1994–1996 i ministrem kultury.

Autorovi se podle mého názoru podařilo vcelku udržet vyváženost jednotlivých kapitol, byť k některým úsekům Tigridova života je obtížné dohledat prameny. Přes nedostatek pramenů se mu například zdařilo poměrně citlivě zpracovat často diskutované téma Tigridovy spolupráce se západními tajnými službami a financování časopisu Svědectví⁶. Některá témata by bylo asi možné rozvíjet šířeji a při podrobném zkoumání se také najdou určité chybné či

² Tigrid, Pavel: *Le Printemps de Prague*. Paris 1968. Kniha se dočkala značného úspěchu a byla přeložena do řady světových jazyků včetně japonštiny; Tigrid, Pavel: *La chute irrésistible d'Alexander Dubcek*. Paris 1969; Tigrid, Pavel: *Kvadratura kruhu. Dokumenty a poznámky k československé krizi 1968–1970*. Paříž 1970

³ Organizaci Help and Action založila v roce 1974 Tigridova manželka Ivana. Ve spolupráci s Pavlem Tigridem ji vedla až do roku 1989. V čele organizace stál desetičlenný mezinárodní výbor. Cílem organizace bylo koordinovat obranu lidských práv v Sovětském svazu a ostatních zemí východního bloku. Help and Action vydávala dva oběžníky v angličtině a francouzštině.

⁴ V roce 1978 zveřejnilo Svědectví text *Teze o vysídlení československých Němců z pera slovenského historika písíčího pod pseudonymem Danubius*. Text vyvolal bouřlivou diskuzi jak v řadách exilu, tak v Československu. Celá aféra vyústila do zjištění totožnosti autora, jímž byl Ján Mlynárik, a jeho zatčení v roce 1981.

⁵ Tigrid, Pavel: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Toronto 1988, 569 s.; Praha 1990¹, Praha 1992²; Praha 2000³; Praha 2013⁴.

⁶ Osobní archiv Pavla Tigrida, uložený v Národním archivu, je v současnosti zpracováván a v budoucnosti se předpokládá jeho zpřístupnění veřejnosti. Archiv však obsahuje velmi málo písemností z některých etap Tigridova života, např. z jeho pobytu v USA. Z určitých indicií se také dá předpokládat, že dochovaný archiv Svědectví, který je součástí fondu, je jen torzem původního redakčního archivu.

nepřesné údaje, někdy by bylo možné polemizovat s autorovým výkladem událostí. Osobně považuji za nejproblematičtější pasáže, ve kterých se autor snaží vciťovat do Tigridových pocitů a motivace jeho chování a jednání, a to zvláště v případě, kdy je popisuje tak, jako by mu byly zcela známy. Zdá se mi však, že u tak těžkého úkolu, jakým první životopis Pavla Tigrida beze sporu byl, jde o slušně napsanou knihu, která vybízí k dalšímu zkoumání Tigridovy výrazné osobnosti.

Knihu uzavírá doslov Pavla Kosatíka, v němž objasňuje okolnosti napsání Tigridova životopisu, jenž vznikl s přestávkami skoro patnáct let. Kosatík k tomu sám říká, že kniha se rodila „jaksi sama ze sebe, víc ze své vnitřní než z autorovy vůle“⁷. Je otázkou, zda to bylo dobře či nikoliv. V doslovu autor také vyjadřuje svůj osobní vztah k Pavlu Tigridovi, popisuje jejich vzájemné setkání a komunikaci i obraz, který si o osobnosti Pavla Tigrida vytvořil. Konstatuje, že se při psaní knihy nedozvěděl všechno, co se dozvědět chtěl, a vyzývá své následovníky k pokračování.

Knihu doplňuje stručné curriculum vitae Pavla Tigrida, seznam jeho nejdůležitějších knih, seznam použitých archivů, periodik a literatury, včetně autora poděkování osobám, které mu pomáhaly. Nechybí poznámkový aparát, jmenný rejstřík a ilustrační fotografie.

Zora Machková

Kosatík, Pavel: Tigrid, poprvé. Průvodce osudem inteligentního muže ve dvacátém století, Mladá fronta. Praha 2013, 346 s.

⁷ Kosatík, Pavel: Tigrid, poprvé. Průvodce osudem inteligentního muže ve dvacátém století. Praha 2013, s. 320.